

Nummer 2

HET LAND VAN HERLE

Historisch
tijdschrift
voor Parkstad
Limburg

2014

Foto omslag: Ruïne van de restanten van het ovencomplex gelegen aan de Geulkerberg te Voerendaal.

INHOUD

Een prestigieuze verbintenis: Hoensbroeck-Schönborn Adellijke huwelijks- en machtsstrategieën in de 18de eeuw Door Lou Heynens	49
Kalknijverheid in de gemeente Voerendaal 1916-1969: Benzenrade, Putberg, Gulikerberg, Daalsberg en Welterberg Door Hans Thissen	69
... Nelleke, ee Heëlesj meëdje ... Leven en werken van Petronella Mans-Nieuwhof Door Wim Nolten	86
Aangestipt... Door Koos Linders, Wim Nolten en Hans Thissen	93

EEN PRESTIGIEUZE VERBINTENIS: HOENSBROECK-SCHÖNBORN

ADELIJKE HUWELIJKS- EN MACHTSSTRATEGIEËN IN DE 18DE EEUW

Door Lou Heynens *

Een van de meest vruchtbare echtverbintenissen in de 'Limburgse' adel vond plaats toen de vierentwintigjarige *Reichsfreiherr* Frans Arnold Adriaan Johannes Philip, heer en *marquis* van en tot Hoensbroeck, op 3 november 1720 te Bamberg (met een huwelijkscontract) trouwde met de achttienjarige *Reichsgräfin* Anna Catharina Maria Sophia Karoline von Schönborn.¹

Anna Sophia van Hoensbroeck, Reichsgräfin von Schönborn [Olie op doek door M.L.A. Clifford 1728; collectie Kasteel Hoensbroek]

Frans Arnold van Hoensbroeck [Olie op doek door M.L.A. Clifford 1728; collectie Kasteel Hoensbroek]

Het valt niet uit te sluiten dat het huwelijk ingezegend werd door de oudoom van de bruid, de toenmalige vorst-bisschop van Bamberg, Lothar Franz *Reichsgraf* von Schönborn (†1729), die sedert 1695 ook keurvorst van Mainz en aartsbisschop van het gelijknamige bisdom was.² Uit het huwelijk werden 23 kinderen geboren waarvan een zoon bisschop werd van Roermond.³ Tegen deze achtergrond en die van hun respectievelijke families benader ik in deze bijdrage een van de meest prestigieuze huwelijksverbintenissen die zich in de 18de eeuw binnen het geslacht Van Hoensbroeck – ze noemden zich inmiddels Von und zu Hoensbroech – voltrokken heeft.⁴ De nieuwe verwantschap bevorderde hen niet alleen tot de rang van *Reichsgraf*, maar bood ook perspectief op de status van 'bischöfliche' familie.⁵

Ik richt mij hier dan ook vooral op de intrigerende mechanismen van de familienetwerken die tot het huwelijk inspireerden en waarmee in de opvolgende generatie Van Hoensbroeck wel een en ander te bewerkstelligen viel. Met enkele korte inleidende impressies probeer ik een milieucontext te schetsen voor de actoren die uiteindelijk de hoofdrol spelen in deze bijdrage.

In elke generatie viel er winst te behalen

De Van Hoensbroecks behoorden in de 18de en 19de eeuw ontegensprekelijk tot het aanzienlijkste onder de 'Limburgse' adellijke geslachten. Dat is, zelfs na een vluchtige blik op de familiegeschiedenis, niet zo verwonderlijk. Ze wisten steeds van vraag (naar geld) en aanbod (aan titels) handig gebruik te maken.

Vanuit hun 15de-eeuwse landadelijke 'Brabants-Valkenburgse' positie klommen zij op tot de rang van *Reichsfreiherr* (1635), Spaans *Marquis* (1675) en *Reichsgraf* (1733). Kort voor de ondergang van het *ancien regime* wisten zij de rang van het geslacht nog één keer opmerkelijk te verhogen naar de status van *Reichsfürst* (1784) door middel van de intronisatie van een vorst-bisschop van Luik.⁶ Deze Constantin-François van Hoensbroeck (†1792) uit de nevenlijn Geulle/Oost had, zoals bekend, zetel en stem in de 'prelatenbank' van de Rijksdag,⁷ terwijl het Luikerland lid was van de *Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis*.⁸ Verder trof men vanouds leden van deze familie aan in de verschillende ridderschappen van de Landen van Overmaas, het Gelderse Overkwartier en de *État Noble de la Principauté de Liège et comté de Loon*. Deze lidmaatschappen werden echter in belangrijkheid overtroffen door de status van het erfmaarschapschap van het hertogdom Gelre.⁹ In het Overkwartier waren de Van Hoensbroecks in de Pruisische ambten heer en bezitter van zeven riddermatige huizen en een indrukwekkende reeks grote en belangrijke heerlijkheden. In die tijd verwierven ze onder andere door vererving de heerlijkheden Swalmen en Asselt met kasteel Hillenraad en de heerlijkheid Afferden/Bleyenbeek met het gelijknamige kasteel. Ook in de balije Biesen van de Duitse Orde waren ze goed vertegenwoordigd om van de vele invloedrijke kanunnikposten die ze her en der bezetten, nog maar te zwijgen.¹⁰

De lijst van bezittingen zoals heerlijkheden, kastelen en belangrijke functies leert ons dat zij tot de top, niet alleen van Limburg of Nederland, maar ook het Rheinland (Niederrhein), te rekenen waren. Het geslacht kenmerkte zich door een sterke familietraditie, standsbesef (rang, status en hiërarchie), homogamie, streven naar bezitstoename en aanspraak op politieke macht. Door deze typisch adellijke kenmerken bevonden zij zich gedurende twee eeuwen in de maatschappelijke lift. De Franse Revolutie en de *Reichshauptdeputationsschluss* zouden daar tot op zekere hoogte een eind aan maken.¹¹

Een zoektocht die nog te ondernemen is

Tot voor kort viel over deze bezitters van het grootse kasteel tussen Maas en Rijn weinig te berichten. Na de algemene studie 'De geschiedenis van Hoensbroeck' van het trio Van de Venne, De Win en Peters viel er blijkbaar

geen interessant nieuws meer te melden.¹² Jammer genoeg ontbreekt er diepgaand onderzoek naar vele interessante aspecten, bijvoorbeeld de denk- en ervaringswereld van de historische actoren zoals de sociologen Max Weber¹³ en Pierre Bourdieu¹⁴ ons hebben aangereikt. Het is een manco waar ook de biografieën van de twee bisschoppen uit de familie onder lijden. Het accent in de fragmentarisch gepubliceerde artikelen ligt vrijwel volledig op vluchtige overzichten, ondanks het indrukwekkende familiearchief¹⁵ en de inspirerende getuigenis van een door cultuurminnaars – met een groot historisch besef – behouden en gerestaureerd kasteelcomplex. Een ensemble dat zonder overdrijving tot een van de mooiste en meest imponerende kastelen in de Maas-Rijnregio gerekend kan worden.

De adellijke habitus of er wat aan het huwelijk voorafging

Door de eeuwen heen wisten veel edellieden vanuit een gemeenschappelijk standsgevoel, op verschillende maatschappelijke terreinen – economisch, politiek, geestelijk, militair, cultureel, sociaal enz. – een uitgebreid materieel alsook symbolisch 'kapitaalbezit' te verwerven en dit als habitus te incorporeren en als zodanig te demonstreren. Dat dit een duurzame manier van waarnemen, denken en handelen vooropstelde, mag evident zijn. Dit proces voltrok zich gedurende vele jaren – in een aantal generaties – door middel van opvoeding en studie en in samenspel met anderen die daartoe gekwalificeerd waren. Deze verworven habitus was in hoge mate familiegebonden, maar naar gelang de mentale constitutie van de persoon ook individueel bepaald.¹⁶ Niet uit te sluiten valt dat diverse nieuwe verworvenheden voorzien werden van een 'deugdzaam' vernis.

Ook als we ervan uitgaan dat de ouders (en aanverwante families!) bepaalden met wie hun kinderen zouden trouwen, ging het er in eerste instantie om de naam en de bezittingen van de familie via een huwelijk van een of meer zonen (soms ook een erfdochter) veilig te stellen voor de toekomst. Om die reden alleen al was de huwelijksmarkt voor de huwbare zonen beperkt. Daarbij speelde niet alleen een gelijkwaardige afkomst, maar ook de door de familieclan gestelde spelregels en ambities; een sterk bepalende rol.

Het belang van huwbare dochters bij de Von Schönborns

De geschiedenis van het Rijnlandse *Reichsritter*geslacht Von Schönborn, – in 1701 werden ze verheven tot de rang van regerend *Reichsgraf* – onderscheidde zich in de 17de en 18de eeuw niet alleen door een opmerkelijke toename aan rang en status, maar ook door het verstrekkende belang dat zij toekenden aan de status van de huwelijkspartner voor de dochters.¹⁷ Deze woog, in tegenstelling tot andere adellijke geslachten, bovenmatig mee in de familiestrategie. Dit geeft aan dat men vooruit keek en een duidelijk plan voor ogen had waarin ook de kinderen van de gehuwde dochters betrokken werden als pionnen die ingezet werden in het spel. Het zij opgemerkt dat andere familienamen, zoals die van zwagers en neven, in deze dan ook verwarrend kunnen werken. Niemand, tenzij hij of zij geestelijk onvolwaardig was, werd hierbij ontzien. Dat gold ook voor klerikale ambten. De keuze voor een 'geestelijk' ambt werd weloverwogen gemaakt, strekte de

Von Schönborns vele generaties lang tot eer en bracht hen aan de top van de macht die zich vooral concentreerde in de geestelijke staten Mainz,¹⁸ Trier¹⁹ en Speyer.²⁰

Een opmerkelijke statusverhoging vond plaats binnen deze familie en het begin hiervan was vrij onverwacht. In 1642 werd namelijk een eerste kanunnik Johann Philipp Von Schönborn onder een deken van geheime regels, afspraken en patronage – een waar mandarijnenspel! – door het domkapittel van Würzburg aldaar gekozen tot regerend vorst-bisschop.²¹ Vijf jaar later werd dezelfde Johann Philipp (†1673) gekozen tot aartsbisschop van Mainz, keurvorst van het gelijknamige keurvorstendom en *Erzkanzler*²² van het *Heilige Römische Reich*. In navolging van Johann Philipp werd in 1695 zijn neef (zoon van zijn broer) Lothar Franz (†1729) tot vorst-bisschop van Bamberg en aartsbisschop en keurvorst van Mainz (en *Erzkanzler*) benoemd. Hiermee is de toon gezet.

Bij kanunniken, koor-, dom-, kapittel- en stiftsheren valt in deze hoofdzakelijk te denken aan mannen die in een kathedrale (kapittels)kerk een of meer prebenden of prelaturen bezet hielden – evenals hun vrouwelijke pendanten – kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders die tevens in bezit waren van wereldlijke macht en invloed.²³ Dat vroeg ongetwijfeld om meer dan alleen inzicht in en kennis van het struikgewas van de genealogieën, rangen en standen. Zonder de juiste papieren, protectie van invloedrijke mensen en de juiste ‘mannelijkmakers’ in de toonaangevende netwerken viel weinig tot niets te bereiken. Vooral binnen het *Heilige Römische Reich Deutscher Nation* – dat zich uitstrekte tot ver in Italië – was men daarmee op een fanatieke manier bezig, getuige de degradatie en uitsluiting van familieleden na een *mésailliance*.²⁴ Uiteindelijk wilde men de stand en de rang van het geslacht behouden, zo mogelijk verhogen en zeker niet verlagen.

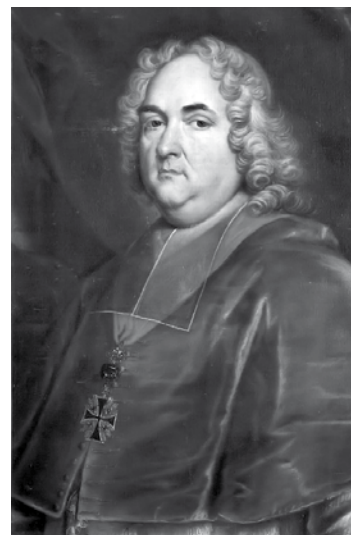
Een nader te definiëren verschil in eenzelfde titel

Het is veelzeggend dat er adel in velerlei ‘maten en gewichten’ bestond. Er bestonden bijvoorbeeld rijksgraven en graven. Daartussen bestaat een opmerkelijk verschil. Zeker als het bij ambitieuze geslachten om een huwelijkspartner ging die op een lagere trede van de ladder stond en dus in de hiërarchie een lagere rang innam. Dát mengde niet gemakkelijk. In de wetenschappelijke publicaties over de Von Schönborns valt het op dat er weinig of geen aandacht is besteed aan het huwelijk van de actoren in deze studie. Er moet dus ergens of iets mis zijn of iets ontbreken, wat overigens niet gemakkelijk te achterhalen valt. Dat de ongelijkwaardige afkomst een rol speelde, valt niet uit te sluiten.

Zoals reeds vermeld waren de Van Hoensbroecks halverwege de Dertigjarige Oorlog (1635) door keizer Ferdinand II tot *Reichsfreiherr* verheven om in 1733, ‘omwille van trouw en goede diensten’ door keizer Karl VI tot *Reichsgraf* gepromoveerd te worden.²⁵ Wat de Van Hoensbroecks bij de (titulaire) titel van *Reichsgra* in vergelijking tot diezelfde *Reichsgrafen* Von Schönborn; ontbrak, was het bezit een *reichsunmittelbar*²⁶ territorium, hoe bescheiden dat van omvang of betekenis ook was; een ruïne zou al volstaan. De Schönborns waren namelijk sinds 1671 in bezit van de *Reichsständische Herrschaft*

Reichelsberg²⁷ waaraan een zetel en stem in de *Fränkische Reichskreis* verbonden was.²⁸ Een halve eeuw later verwierven zij het eveneens *Reichsständige*, maar in wezen belangrijkere, graafschap Wiesentheid²⁹ dat hun eveneens een zetel en stem in de Rijksdag opleverde.

Zoals boven vermeld hadden de Van Hoensbroecks her en der – vooral in het toenmalige sinds 1713 Pruisische Overkwartier van het hertogdom Gelre-grote en lucratieve bezittingen in de vorm van heerlijkheden, kastelen en landgoederen verworven, maar een ‘rijksonmiddelbaar’ territorium was voor hen niet weggelegd, gegeven het feit dat zulk een bezit hoogst zelden door koop, erfenis of huwelijk te verwerven was.

Damian Hugo Reichsgraf von Schönborn, rijksvorst, kardinaal en landcommandeur van de balije Biesen, oom van Frans Arnold van Hoensbroeck [Olie op doek; collectie Paul Graf von Schönborn, Schloss Weissenstein]

Damian Hugo von Schönborn: de spin in het web...

Hoe het eerste contact tussen beide families tot stand kwam, valt niet met zekerheid te zeggen. Noch de rijke familiearchieven noch de talrijke publicaties over de Von Schönborns geven hierop een antwoord, maar er is wel een plausibel aanknopingspunt.³⁰ Dit spoor zullen wij volgen.

De balije Biesen³¹ met haar schitterende – aan kasteel Hoensbroek herinnerend! – kasteelcomplex bij Bilzen en haar bestuurszetel Nieuwen Biesen in Maastricht kreeg begin jaren negentig van de 17de eeuw het ietwat uitzonderlijke en ook wel dwingende verzoek van keurvorst Franz Ludwig von der Pfalz-Neubourg (†1732), de regerend *Hoch- und Deutschmeister* van de Duitse Orde,³² om Damian Hugo von Schönborn (1676-1743) als ridder in de balije Biesen op te nemen.³³ Daar hoefde niet lang over nagedacht te worden.

De intelligente ‘streber’ Damian Hugo genoot toen al enige faam en niet alleen vanwege zijn enorme dorst naar kennis. Met oog voor het wezenlijke wijdde hij zich met hart en ziel aan de talloze taken die hem opgedragen werden, niet in het minst aan die van Biesens landcommandeur.

Met zijn één jaar jongere broer Rudolf Franz Erwein (de vader van Anna Sophia), studeerde hij in navolging van twee oudere broers te Rome aan het Collegium Germanicum-Hungarum. Zij zetten hun studies voort aan de Universiteiten van Leuven en Leiden om er Staats- en Volkenrecht te studeren en sloten die periode af met een *Grand Tour* naar Parijs en een bezoek aan het hof van Versailles.

Nadat Damian Hugo zijn verplichte krijgsdienst als kapitein van een keizerlijk regiment had vervuld – het volbrengen van drie militaire campagnes was een van de voorwaarden voor opname in de Duitse Orde –, werd hij op 17 januari 1699 te Alden Biesen ingekleed als ridder van de Duitse Orde. Reeds in hetzelfde jaar werd hij benoemd tot commandeur van St. Gilles te Aken. Vervolgens bestuurdde hij enkele commanderijen in Hessen van welke

balije de inmiddels tot *Reichsgraf* verheven Damian Hugo landcommandeur werd. In 1703 werd hij tot Geheimraad van de genoemde orde-*Hochmeister* benoemd. Dit geeft al aan dat Damian Hugo een man van gewicht was. In 1707 werd hij benoemd tot stadhouder van de balije Biesen alvorens in 1709 gekozen te worden tot landcommandeur van deze balije, hetgeen hij bleef tot aan zijn dood.

We mogen ervan uitgaan dat hij tijdens zijn verblijf in de commanderijen St. Gilles te Aken, de Nieuwe Biesen te Maastricht en de landcommanderij Alden Biesen; kennis had gemaakt met de toen op haar hoogtepunt verkerende familie Van Hoensbroeck. Immers, het was de bedoeling dat de commandeurs goede contacten onderhielden met de invloedrijke inheemse adel. Daarbij komt dat de Van Hoensbroecks de Orde in Biesen in de 14de eeuw een landcommandeur en vervolgens drie commandeurs hadden geleverd, onder wie de omstreden commandeur van Gemert, Caspar Ulrik (†1655).³⁴ Een en ander zal Von Schönborn dan ook niet onbekend geweest zijn.

Damian Hugo besteedde veel zorg aan de economische ontwikkeling van de balije die tot bloei kwam en liet in 1715/16 het waterslot Alden Biesen, onder de regie van de Weense architect Johann Lucas von Hildebrandt, tot een representatieve adellijke residentie verbouwen.³⁵ Deze vrome clericus werd in 1715 door paus Clemens XI tot kardinaal *sub titulo S. Pancratii* benoemd, waarvoor hem door keizer Karel VI persoonlijk de 'kardinaalsbaret' werd aangereikt.³⁶ In 1719 volgde zijn benoeming tot regerend vorst-bisschop van Speyer en in 1740 van Konstanz.³⁷ Het *Heilige Römische Reich* kende 24 'geestelijke' soevereine (keur-)vorstendommen, waaronder Luik.³⁸ Het moge duidelijk zijn dat de grenzen van een bisdom niet zonder meer samenvielen met de grenzen van een gelijknamig wereldlijk vorstendom.

Een machtige familieclan

Een meer illustratieve beschrijving van de hier opgevoerde personen is helaas niet mogelijk. We zouden eigenlijk iets langer moeten stilstaan bij de levens van deze intrigerende maar ook machtsbeluste groep 'politieke' prelaten. Als men weet welke belangrijke plaats zij in het politieke systeem van het ten ondergang gedoemde ancien regime ingenomen hebben, begrijpt men ook de nieuwverworven plaats van de Van Hoensbroecks binnen dat systeem beter.

Het belang van Damian Hugo werd erkend in brede kring en over vele grenzen heen. Daarmee is, zou men kunnen zeggen, nog niet alles over de toekomstige machtige 'aantrouwende' familie van Frans Arnold van Hoensbroeck gezegd. Juist omdat de familieband – 'ah, u bent een zwager van ...' – zo'n belangrijk statuskenmerk (symbolisch kapitaal) was, zitten we ook hier al snel gevangen in een doolhof van namen. Het is niet anders.

Laten we eerst eens kijken naar de reeds genoemde vader van de bruid, Franz Rudolf Erwein. Hij was de vierde zoon uit een rij van zeven, waarvan alleen hij en een jongere broer getrouwd waren.

Franz Rudolf Erwein was een opmerkelijke fijnzinnige persoonlijkheid. Gevormd als Jezuïetenleerling, studeerde hij eerst aan het Collegium Germanicum-Hungarium te Rome en vervolgens in Siena en Leiden. Hem wordt

De vader van Anna Sophia: Rudolf Franz Erwein von Schönborn [Olie op doek (fragment)]; collectie Schloss Weissenstein

De moeder van Anna Sophia: Maria Eleonora Reichsgräfin von Hatzfeld und Gleichen [Olie op doek (fragment)]; collectie Schloss Weissenstein

bovendien een uitzonderlijk muzikaal talent toegeschreven. Hij componeerde, bespeelde op een voortreffelijke wijze de violoncello en verzamelde een omvangrijke collectie aan muziekinstrumenten en handschriften van musici. Rudolf Franz Erwein bekleedde tal van hoge functies, waaronder die van *Reichshofrat* en keizerlijk kamerheer en hij diende de keizer als diplomaat aan het hof te Dresden. In 1731 werd hij door keizer Karel VI onderscheiden met de felbegeerde Ridderorde van het Gulden Vlies. Toen hij op 11 november 1701 trouwde met zijn nicht Maria Eleonora, dochter van Heinrich *Reichsgraf* von Hatzfeld und Gleichen (†1683) en zijn tante – vaderszuster – Catharina Elisabeth von Schönborn (†1707), gebeurde dat met het oogmerk in bezit te geraken van haar 'bruidsschat' (geërfd van haar eerste echtgenoot), de *Reichsständische Grafschaft Wiesentheid* die hem, zoals reeds gezegd, een tweede zetel en tweede stem opleverde in de Frankische *Reichskreis* van het Rijk.³⁹

De vijf andere broers bouwden een gekoppelde geestelijke en wereldlijke carrière op die een optelsom was van nepotisme en patronage. De oudste Johann Philipp (†1724) was sinds 1719 vorst-bisschop van Würzburg. Friedrich Karl (†1746) was *Reichsvize-kanzler* (Wenen), sinds 1729 opvolgend vorst-bisschop van Würzburg en vorst-bisschop van Bamberg.⁴⁰ De reeds genoemde Damian Hugo (†1743) was kardinaal, vorst-bisschop van Speyer, vorst-bisschop van Konstanz en landcommandeur van de balije Biesen. Franz Georg (†1756) studeerde onder andere in Leiden, was sinds 1729 aartsbisschop van Trier, keurvorst van Trier, in 1732 vorst-bisschop van Worms en vorst-proost van Ellwangen.⁴¹ Marquard Wilhelm (†1770) studeerde met zijn eerdere genoemde broer in Leiden, was domproost van Bamberg en Eichstätt en domheer van Trier, Speyer en Würzburg. Waar sprake is van een vorst-bisschop, houdt dat in dat het hier om een *Landesherr* of soeverein vorst van dat betreffende staatje gaat die bij machte was posities, functies, ambten, (verweesde) heerlijkheden en titels weg te geven. De zeven zusters Von Schönborn trouwden zonder uitzondering in invloedrijke adellijke families

om vervolgens in hun nageslacht ook weer diverse vorst-bisdommen af te leveren. De Von Schönborns – ze waren min of meer reeds *primus inter pares* – vormden dus feitelijk een netwerk van bloed- en aanverwanten die veelal de belangrijke rang van *Reichsritter* (in verschillende generaties) bekleedden en die met wisselend succes de vorst-bisdommen Mainz, Trier en Speyer in handen trachtten te krijgen en te houden.

Een prestigieuze huwelijksalliantie

Ondanks de vertrouwde feodale achtergrond paste de oude adel zich in de zogenaemde 'nieuwe tijd' wonderwel aan de zich steeds wijzigende omstandigheden aan en transformeerde om te kunnen blijven wie zij waren en om te behouden – én te vermeerderen – wat zij bezaten. Dat is de 'rode draad' of strategie die zichtbaar wordt in de huwelijksallianties tussen het toenmalige 'rijksbaronnengeslacht' Van Hoensbroeck en het, zoals we zagen, inmiddels tot indrukwekkende hoogte-gestegen 'prelatengeslacht' Von Schönborn.

Ondanks dat er, zoals aangegeven, een zekere ongelijkheid in rang bestond, waren beide geslachten goed voorzien van economisch kapitaal. Bovendien beschikten zij over een indrukwekkend 'gewicht' aan sociaal, cultureel en symbolisch kapitaal wat een familiale verbintenis voor beide partijen aantrekkelijk maakte.

De bruidegom; de erfmaarschalk in spé

Frans Arnold van Hoensbroeck werd op 31 mei 1696 geboren op het in 1613 door erfenis verkregen familiebezit Schloss Haag (in de heerlijkheid Kapellen) in het toenmalige Spaanse Overkwartier van het hertogdom Gelre (Geldern). Zijn vader was in 1733 tot *Reichsgraf* verheven. *Reichsfreiherr* Johann Wilhelm Adrian (1666-1735) was heer en *marquis* van en tot Hoensbroeck, erfmaarschalk van het hertogdom Gelre, heer van Hillenraad, Swalmen en Asselt, enz. enz., getrouwd met *Reichsgräfin* Elisabeth Henrica Maria Victoria Schellart von Obbendorf zu Iversheim (1676-1727). Hij werd in 1718 onderscheiden met de voorname Oostenrijkse *Sternkreuzorde*.⁴²

Met deze gebruikelijke opsomming van namen en data zijn we er uiteraard nog niet. De familie van moederszijde was van even groot belang als die van vaderszijde. De uit het hertogdom Jülich afkomstige *Reichsgräfin* was de oudste van de twee dochters uit het tweede huwelijk van Franz Caspar Adrian *Graf* Schellart von Obbendorf, *Herr* zu Iversheim (†1701), getrouwd met Margaretha Getrude Maria von Bernsau zu Bellinghoven (†1702). De andere dochter Eleonore (†1738), in deze niet onbelangrijk, was getrouwd met de keizerlijke gezant Heinrich Josef Franz *Graf* von Strattmann und Peuerbach (†1707). Deze was onder andere ook heer van Grantinnes (Namur), Grind (Overkwartier) en keizerlijk kamerheer; *Geheim- und Hofrat*. Daar dit huwelijk zonder overlevend nageslacht bleef, vererfden de genoemde rijke bezittingen Grantinnes en Grind naar de Van Hoensbroecks.

In de jaren 1713-1714 volgde Frans Arnold studies in onder andere logica en fysica aan het Marianischen Jezuieten Gymnasium te Aken om vervolgens studiereizen te maken naar Keulen, Bonn, Koblenz, Trier en Utrecht. In 1718-1719 stond hij opgetekend als 'bezoeker' van de *Académie royale et militaire* te Lunéville (Lotharingen).

Zoals reeds aangegeven zou de bruidegom Frans Arnold zijn vader te zijner tijd opvolgen in het hoge ambt van erfmaarschalk van het hertogdom Gelre, waarvan sinds 1713 de rechtsgeldigheid weliswaar beperkt was tot die delen van het Overkwartier die ressorteerden onder de Pruisische en Oostenrijkse monarchie. Het ambt van erfmaarschalk in het hertogdom Gelre was ontstaan in de 14de eeuw. Het transformeerde in de loop van de

tijd tot een politieke functie en werd in de 15de eeuw 'erfelijk' in het geslacht Von Boedbergh en kwam door vererving in 1618 aan de Van Hoensbroecks. De erfmaarschalk bekleedde onder meer het voorzitterschap op de landdagen; terwijl hij tevens voorzitter was van de ridderschap (Ritterkammer). Aan de hoge functie en status die dit voorzitterschap bood, waren nogal wat voorrechten en bovendien politieke macht verbonden en om die reden was hij de meest invloedrijke persoonlijkheid in de standenhiërarchie.

Frans Arnold kwam, zoals voorheen al aangegeven, door zijn huwelijk met Anna Sophia niet zomaar terecht bij een groep geestverwanten, maar in een intrigerende en zelfs voor Duitse begrippen bijzondere familieclan. Achter de vele voorname prelaten met hoge titels die de familie Von Schönborn telde, gingen hechte dynastieke allianties schuil, aangestuurd en bestuurd door de clan- of familieregering die wist wat ze wilde en die ook interessante perspectieven voor ogen had. De bruidegom had in hun ogen – standsverschil lag erg gevoelig – een paar schoonheidsfoutjes: hij was slechts 'baron', stamde bovendien niet uit een geslacht van *Reichsritter* en mede om die reden niet uit een *Bischofsfähige* familie. Maar, zal men – bij alle financiële potentie die de familie Van Hoensbroeck had – hebben gedacht, dáár valt iets aan te doen. Dit wordt duidelijk in het vervolg.

De bruid

De bruid, Anna Sophia, die met de Gelderse erfmaarschalk Frans Arnold van Hoensbroeck in Bamberg trouwde, was geboren te Mainz op 30 juli 1702. Zij was de oudste uit een gezin van vier dochters en twee zonen. Haar ouders waren Rudolf Franz Erwein *Reichsgraf* von Schönborn (†1754) en Maria Eleonora Charlotte *Reichsgräfin* von Hatzfeld und Gleichen (†1718). Maria Eleonora Charlotte was weduwe uit een kortstondig eerste huwelijk met Johann Otto *Reichsgraf* von Dernbach (†1697), bezitter van de *Reichsherrschaft* Wiesentheid, die zij van haar overleden man erfde.

Thuis in Mainz en op de andere vaderlijke goederen werd al een stevige basis voor de opvoeding gelegd door de met uiterste zorg gekozen huiskapelaan. Daarna ging Anna Sophia naar het beroemde pensionaat van de Ursulinen in Metz dat men mag zien als de vrouwelijke pendant van dat van de Jezuieten.⁴³ Onder een streng regime moesten de adellijke pupillen een behoorlijk uitgebreid onderwijsprogramma onder de knie zien te krijgen. Zeker weten we het niet, maar mogelijk had Anna Sophia's oom, bovengenoemde Damian Hugo, Frans Arnold van Hoensbroeck attent gemaakt op zijn mooie nichtje; daar een bron aangeeft dat ze elkaar in Metz voor het eerst hebben ontmoet.⁴⁴ Dat gebeurde ongetwijfeld onder toezicht van de uit Reckem afkomstige kanunnikes Alexandrine gravin d'Aspremont-Lynden (†1734) die als overste het pensionaat in Metz bestuurde.

Een welvarend huwelijk

Het huwelijk van Frans Arnold en Anna Sophia is als zeer welvarend te omschrijven. Het paar kreeg 23 kinderen (niet uniek!): negen dochters en veertien zonen, waarvan een aantal de volwassen leeftijd niet zou bereiken.⁴⁵ Anna Sophia was om die reden ook als moeder bijzonder. Meer dan de helft

van haar huwelijksleven was ze in verwachting: toen de oudste zoon de volwassen leeftijd allang had bereikt, droeg zij nog een baby op de arm. Onder mederegie van haar vader en ooms werd voor de overlevende kinderen al vroeg 'gewikt en gewogen' of ze bestemd zouden zijn voor een huwelijk of voor de geestelijke stand. Het resultaat van deze afweging, is – vergeleken met de vorige generaties in het Huis Hoensbroeck – verbluffend te noemen. Het bijna veertig jaar durende huwelijk van Frans Arnold en Anna Sophia moet ook voor de familie tot tevredenheid stemmend zijn verlopen en dit was voor een gearrangeerd en in rang ongelijk huwelijk op zijn zachtst gezegd bewonderenswaardig.

Patronage en nepotisme in de navolgende generatie der Van Hoensbroecks

De klassegebonden habitus gevormd door de opvoeding en de bovengenoemde patronagemechanismen bepaalden ook het leven van de kinderen van Frans Arnold en Anna Sophia. In hen oogstten de ouders wat zij gezaaid hadden.

Slechts vijf van de kinderen – één zoon en vier dochters – zouden een huwelijk aangaan. De ambities van de Hoensbroecks werden onderstreept toen zowel Lothar Frans als Catharina Elisabeth en Maria Theresia trouwden met een lid uit de regerende rijksvorstenstand: Von der Leyen, Von Nesselrode-Reichenstein (twee maal) en Metternich-Winneburg. Zoals voor de hand ligt – wil een en ander te volgen zijn – valt het gebruik van een consequente naam- en titelvermelding niet altijd vol te houden.

Bij de genealogische (prosopografische) aantekeningen betreffende het gezin – waarin de namen geünificeerd zijn – stuiten we nog steeds op hiaten en vraagtekens, die ondanks het welvoorziene familiearchief niet eenvoudig in te vullen zijn. Zo valt ook de immer rondzingende mare van 'vijfentwintig kinderen' strikt genomen niet te bewijzen. Er is zoveel mogelijk getracht de ontbrekende data te completeren; hetgeen jammer genoeg niet voor iedere persoon is gelukt. Vast staat dat de kinderen of; op kasteel Hoensbroeck, of op kasteel Hillenraad te Swalmen; geboren zijn. Van ieder kind zijn alleen de twee eerste geboortenamen vermeld.

Opmerkelijk is het feit, dat Wilhelm Adrian Reichsfreiherr en (Spaans) Marquis van Hoensbroeck (grootvader van de navolgende generatie), bij oorkonde door keizer Karl VI op 1 september 1733 tot Reichsgraf des Heiligen Römischen Reiches werd verheven.

Henrica Francisca, gedoopt te Hoensbroeck op 4 november 1721, overlijdensdatum onbekend.

Lotharius Franciscus (Lothar Frans) – universeel erfgenaam-, gedoopt te Hoensbroeck op 23 december 1722, overleden op 20 augustus 1796 op kasteel Hoensbroeck en begraven in de St. Janskerk. Hij trouwde, dat kon bijna niet missen, in de begeerde Reichsritter- en Reichsgrafenstand, en wel op 4 augustus 1762 te Koblenz met de verwante Sophia Charlotte Reichsgräfin von der Leyen und zu Hohengeroldseck, geboren op 14 december 1735 te Koblenz als ⁴⁶ dochter van Dietrich Ferdinand Graf von der

Philippus Damianus graaf van en tot Hoensbroeck, bisschop van Roermond, hier spelend op de violoncello, met rechts op de achtergrond een fluit, viool en compositie [Olie op doek door Franz Lippold(t) (1688-1768); collectie Kasteel Hoensbroeck; foto: Lou Heynens 2011]

Leyen und zu Hohengeroldseck (1709-1760) en Maria Charlotte Reichsgräfin von Hatzfeldt zu Gleichen (1715-1774). Sophie Charlotte is overleden te Venlo op 9 februari 1807.

Philippus Damianus, (Philip Damiaan) gedoopt te Hoensbroeck op 24 februari 1724, studeerde te Aschaffenburg bij de Jezüieten en werd vervolgens op onmiskenbare voorspraak (!) van oom Damian Hugo von Schönborn; geïnstalleerd als kanunnik van het domkapittel te Speyer. In 1775 werd hij door keizerin Maria Theresia benoemd tot 13de bisschop van Roermond. Hij is overleden te Roermond op 17 april 1793.

Theresia Eleonora, geboren in 1725 en begraven in Swalmen op 16 januari 1726.

Catharina Elisabeth, gedoopt te Hoensbroeck op 26 april 1726, trouwde op 19 april 1744 te Thorn met Franz Wilhelm Reichsgraf von Nesselrode-Reichenstein. Deze werd geboren op 19 december 1701 als zoon van Bertrand Karl Reichsgraf von Nesselrode-Reichenstein (1672-1744) en Elisabeth von Wylich. Catharina Elisabeth overleed in 1764. Haar echtgenoot Franz Wilhelm hertrouwde op 22 juni 1764 met haar zuster Maria Theresia

(zie beneden). Franz Wilhelm overleed op 22 september 1776.

Franciscus Henricus, (Franz Heinrich) gedoopt te Hoensbroeck op 25 maart 1727 met als peetoom Franz Georg Reichsgraf von Schönborn (†1756), keurvorst van Trier. Hij onderging zijn vorming in Aschaffenburg door de Jezüieten voordat hij in Rome ging studeren. Verder staat van hem vermeld dat hij een ondeugende knaap was, die zelfs met prinses en hertogen op de vuist ging. Als officier in dienst van de keurvorst van Mainz verwierf hij in actieve dienst achtereenvolgens de rangen van kapitein, luitenant-kolonel, kolonel-bevelhebber van de keurvorstelijke lijfwacht, om in 1772 onderscheiden te worden met de titel van luitenant-generaal-veldmaarschalk van Mainz. In 1750 was hij kamerheer van zijn oom Johann Friedrich Graf von Ostein (†1763)⁴⁷ die sinds 1743 keurvorst van Mainz was. Vervolgens stond hij vermeld als keurvorstelijk geheime raad om in 1751 de ridderslag van de Duitse Orde te ontvangen. Korte tijd later was de verkwistend levende en eigenzinnige Franz Heinrich al commandeur van Aschaffenburg (min of meer voor hem gecreëerd) en vervolgens ook van Bernissem om in 1767 verder nog de commanderij en rijksheerlijkheid Sint-Pieters-Voeren toebedeeld te krijgen. Franz Heinrich is overleden in Heerlen op 23 maart 1793.

Maria Theresia, gedoopt in Roermond op 7 maart 1728 en overleden op de Burghof bij Neheim op 11 augustus 1800. Zij trouwt voor de eerste keer op 15 oktober 1747 te Swalmen met Johann Hugo Reichsgraf von Metternich-Winneberg. Deze werd geboren te Koblenz op 28 september 1710 als zoon van Philipp Adolph Reichsgraf von Metternich-Winneberg (1686-1730) en Maria Franziska Schenk von Schmidburg (1685-1723). Hij overleed op 24 mei 1750. Op 22 juni 1764 hertrouwde Maria Theresia met haar zwager

Franz Wilhelm Reichsgraf von Nesselrode-Reichenstein, geboren op 9 december 1701 en overleden op 22 september 1776 (zie boven). Maria Theresia ging op 19 augustus 1779 te Himmelgeist een derde huwelijk aan met de weduwnaar Franz Karl Freiherr von Hompesch zu Bolheim. Deze Beierse minister werd geboren te Bolheim op 27 april 1700 als zoon van Johann Wilhelm Freiherr von Hompesch zu Bolheim (1700-1762) en Anna Maria Reichsgräfin von Bylandt zu Reydt (1709-1785). Von Hompesch overleed te München op 11 augustus 1800.

Friedericus Melchior (Friedrich) geboren kasteel Hillenrade en gedoopt te Roermond op 16 oktober 1729. Hij werd al op jonge leeftijd luitenant-kolonel en kamerheer van de keurvorst van Trier, in 1754 ridder van de Duitse Orde in de balije Lotharingen en aldaar commandeur van (M)Einsiedel, van 1763-1770 is hij ook commandeur van Luxemburg. Hij is overleden na 1778.

Sophia Charlotte gedoopt te Roermond op 10 januari 1731 en overleden te Neheim bij Arnsberg op 1 januari 1798. Zij trouwde op 10 januari 1731 in kasteel Hillenrade met Clemens Lothar Reichsfreiherr von Fürstenberg, heer van Herdringen en Obsinnich (Teuven). Hij werd geboren te Aken op 18 augustus 1725 als zoon van Christian Franz Reichsfreiherr von Fürstenberg (1689-1755) en Maria Agnes Freiin von Hochstaden zu Niederrzier (1698-1727). Clemens Lothar overleed te Herdringen op 26 juni 1791. Het paar had drie kinderen.

Wilhelmus Adrianus (Wilhelm Adrian) geboren kasteel Hoensbroek op 1 maart 1732 en overleden te Würzburg op 26 februari 1751. Hij was domheer van het Ritterstift Wimpfen.

Isabella Maria gedoopt te Hoensbroek op 1 juni 1733 en aldaar overleden vóór 1738.

Joanna Antonetta gedoopt te Roermond op 14 oktober 1734, begraven te Swalmen 11 januari 1735.

Johannes Josephus gedoopt te Roermond op 21 maart 1736 overleden op onbekende datum vóór 1763.

Erwinus Bernhardus gedoopt te Roermond op 16 maart 1737 en overleden op 18 april 1755, werd in Swalmen begraven. Hij was kanunnik van het domkapittel te Trier.

Isabella Maria geboren te Hoensbroek op 11 juni 1738 en overleden op 4 juli 1765. Zij trouwde te Swalmen op 3 januari 1762 met de geheime raadsheer van Jülich-Berg, Adam Alexander Reichsgraf von Schellart zu Obbendorf, heer van Geysteren, Schinnen, Oostrum en Haen. Hij werd geboren te Roermond op 22 augustus 1730 als zoon van Johann Wilhelm Reichsgraf Schellart von Obbendorf (1698-vóór 1740) en Alexandrine Johanna gravin van Renesse (1700-?). Adam Alexander overleed te Schloss Haen bij Düsseldorf op 3 februari 1804. Uit dit huwelijk werd één kind geboren dat jong stierf.

Leopoldus Ludovicus (Leopold) gedoopt te Roermond op 23 september 1739 en overleden te Baurbach op 3 juli 1794. Lid van de Ridderschap van het Overkwartier van Gelre. Hij was geheime raad en regeringspresident in het keurvorstendom Speyer, kanunnik te Speyer en domheer te Trier. Leefde nog in december 1793.

Adam Alexander Reichsgraf Schellart von Obbendorf 1730-1804 en Isabella Maria Reichsgräfin van Hoensbroeck 1738-1765; olie op doek ca. 1762, 35,5 x 42 cm, onbekende kunstenaar (Franz Lippoldt?), privécollectie. (Foto: Lou Heynens)

Johannes Fredericus (Johann) gedoopt te Swalmen 25 september 1740, maakte zijn testament op 28 mei 1797 en overleed in 1802. Hij was kanunnik te Münster en Hildesheim, proost in Soest en aartsdiaken in Keulen.

Johannes Antonius, data onbekend.

Josuphus Adolphus (Joseph) gedoopt te Roermond op 14 januari 1743, kanunnik en korbisschop van het domkapittel in Trier. Hij was beheerder en administrateur van de familiegoederen (Fideikommiss), hij overleed na december 1793.

Carolus Fredericus gedoopt te Swalmen op 30 september 1744.

Carolus Wilhelmus (Karl) gedoopt te Swalmen op 19 augustus 1746, kanunnik te Trier. Overleden na 1800 en vóór 1820.

Franciscus Erewinus gedoopt (?), begraven te Hoensbroek op 18 april 1755.

Er blijkt nog een doodgeboren kind te zijn geweest waarover niets nader bekend is.

De duurzaamheid van het, met haar eigen logica, naar een hoger niveau getilde Hoensbroeck-Schönborn familiesysteem werd nog éénmaal groots gedemonstreerd: uit de lijn Hoensbroeck-Geulle werd neef César Constantin-François (†1792) in 1784 met algemene stemmen van het kathedrale kapittel tot vorst-bisschop van Luik gekozen.⁴⁸ Hij benoemde François-Antoine de Méan (†1831), de zoon van zijn zuster Elisabeth Anne Françoise comtesse de Méan (†1782), als coadjutor. Na zijn overlijden volgde deze hem op als laatste vorst-bisschop van Luik. Een boeiend proces was daarmee ten einde gekomen.

Frans Arnold overlijdt op 23 augustus 1759 op kasteel Hillenraad te Swalmen. Anna Sophia overlijdt op 5 november 1760 op kasteel Hoensbroek.

Een trotse en feestelijke parade van torens en contouren: Kasteel Hoensbroeck in wintertooi
[Foto: Lou Heynens 2011]

Besluit

Getracht is aan te tonen hoe een huwelijksrelatie op verschillende niveaus en in meerdere generaties gestalte kreeg en doorwerkte. Het geschetste familiesysteem functioneerde uitstekend omdat de in deze bijdrage genoemde personen zonder meer overtuigd waren van de effectiviteit ervan. Uit Sylvia Schrauts analytische beschrijving van de huwelijksstrategieën bij de Von Schönborns en de intrigerende portretschetsen van landcommandeur Damian Hugo die Jozef Mertens heeft opgetekend, valt op te maken met hoeveel vanzelfsprekendheid deze ‘familieprojecten’ werden opgepakt en uitgevoerd. In hun partnerkeuze gaf het geslacht Von Schönborn, en later ook dat Van Hoensbroeck, onmiskenbaar blijk van hun kijk op zichzelf en hun ‘dynastieke’ en opgelegde machtsbetrokkenheid.

De adelsgeschiedenis van de 18de eeuw is exceptioneel en blijft een cruciale en fascinerende opstap naar de geschiedschrijving van de latere provincie Limburg.

* M.L. (Lou) Heynens (1943) is publicist, dichter, beeldend kunstenaar en uitgever. Hij werkte in de boekhandelbranche, bij een uitgeverij en studeerde in Perugia (Italië). Hij publiceerde in tal van tijdschriften over kastelen, adel en genealogie. Van zijn hand verscheen onder andere *Kastelen in Zuid-Limburg*, *In hernieuwde glans* (Zutphen 2005) en het standaardwerk *Adel in ‘Limburg’ of de Limburgse adel 1590-1990*, *Geschiedenis en Repertorium* (Maastricht 2008).

Noten:

De auteur richt een speciaal woord van dank aan Dr. Henk Thewissen.

- De huidige fascinatie voor het Rijnlandse geslacht Von Schönborn valt af te lezen aan de alsmaar groeiende berg van studies en publicaties. Voor deze bijdrage heb ik gebruik gemaakt van de studie van Prof. Dr. phil. Sylvia Schraut, *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie. Katholischer Reichsadel 1640-1840* (Paderborn 2005). Opmerkelijk is dat zij slechts in één vermelding aandacht besteedt aan het echtpaar Van Hoensbroeck-Von Schönborn, zonder deze omissie te verklaren. Verder heb ik geraadpleegd: K. Bott, *Bibliographie zur Geschichte des Hauses Schönborn* (1991); M. Domarus, *Würzburger Kirchenfürsten aus dem Hause Schönborn* (1951); A. Schröcker, ‘Besitz und Politik des Hauses Schönborn vom 14. bis zum 18. Jahrhundert’, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 26 (1973); Alfred Schröcker, ‘Die Heiratspolitik des Lothar Franz von Schönborn (1655-1729)’, in: *Mainzer Zeitschrift* 71 (1976/77), 197-204.
- Gerhard Köbler, *Historisches Lexikon der Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (München 2007), 7e druk; bij ieder lemma is een uitvoerige literatuuropgave opgenomen; Mainz 407, 408.
- Th. van der Zee, *Een bisschop aan het einde van het ancien regime: Philippus Damianus van Hoensbroeck, dertiende bisschop van Roermond (1775-1793) en zijn beleid* (scriptie Nijmegen 1988).
- J.M. van der Venne, J.Th. de Win en P.A.H.M. Peters, *De geschiedenis van Hoensbroeck* (Hoensbroeck/Echt 1967); voor een correcte weergave van de data van titelverlening zie *Genealogisches Handbuch des Adels, Gräfliche Häuser*, Bd. 28 (Limburg an der Lahn 1962).
- Zo genoemd naar geslachten die een of meer bisschoppen hadden afgeleverd en die via hun netwerken een grotere kans maakten om opnieuw een mijter te verwerven. Zie voor een biografisch overzicht van de rijksbisschoppen: Erwin Gatz (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches: 1648-1803* (Berlin 1990); Zie ook: Sylvia Schraut.
- Over de vorst-bisschop van Luik ontbreekt helaas een wetenschappelijke biografie. Men moet zich behelpen met fragmenten in algemene werken, waaronder dat van P. Harsin, *La Révolution Légeoise de 1789* (Bruxelles 1954); ook schetsmatig weergegeven in een portret van Lou Heynens & drs. Jef Gerardu, ‘César Constantin-François graaf van Hoensbroeck vorst en bisschop van Luik 1724-1792. Verheven, miskend en gesmaad’, in: *Adel aan Maas, Roer en Geul III* (Valkenburg 2011), pp. 183-212.
- De Rijksdag is voortgekomen uit de Karolingische hofdagen om over algemene rijkszaken (oorlog en vrede) te beraadslagen en beslissingen te nemen. Er werd door drie colleges – keurvorsten-, vorsten- en stedencolleges – gescheiden vergaderd.
- Vgl. Köbler, 569; Hans Kloft, *Grundlagen des Studiums der Geschichte* (Köln 1997).
- Erfmaarschalk is een historische erfelijke ambtstitel binnen een geslacht; hofambt, voorzitter.
- Voor de Duitse Orde heb ik mij beperkt tot de balije Biesen die uitstekend gedocumenteerd is door de orde-historicus Jozef Mertens in de reeks *Balije Biesen* 1-10 (Bilzen 1994-2012).
- Reichsdeputationshauptschluss 25 februari 1803; ten gevolge van de Franse Revolutie en de Vrede van Lunéville werd in Regensburg een buitengewone Rijksdag geformeerd waarop die geestelijke staten (vorsten) die hun soevereiniteit hadden verloren – gemediatiseerd en geseclariseerd waren – een schadevergoeding kregen toegewezen.
- Van der Venne, e.a.
- Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, II (Berlin/Köln 1956).
- Zie over Pierre Bourdieu: *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*, gekozen door Dick Pels (Amsterdam 1989); Pierre Bourdieu, ‘L’identité et la représentation’, in: *Actes* (1980); Pierre Bourdieu, *Sozialer Raum und Klassen* (Frankfurt 1985).
- Rien van den Brand & Stefan Frankewitz (Hrsg.), *Das Findbuch zum Archiv Schloss Haag* (Geldern 2008). Het Hoensbroeck-archief telt 48 nummers (dossiers) betreffende het geslacht Von Schönborn.
- Volgens Bourdieu wordt de ‘habitus’ – met verschillend gewicht – gevormd door de klasse-gebonden opvoeding in de kinderjaren en de secundaire ‘habitus’ die ingeprent wordt door het onderwijs. Het verlangt een de facto onderwerping aan de waarden, hiërarchieën en mechanismen die als inherent worden geacht aan de adel.
- Köbler over ‘Reichsritterschaft’, 560; zie ook Volker Press, *Kaiser Karl V., König Ferdinand und die Entstehung der Reichsritterschaft* (Wiesbaden 1980), 2. Auflage.
- Köbler over ‘Mainz’, 407, 408.
- Köbler over ‘Trier’, 720, 721.

20. Köbler over 'Speyer', 674, 675.
21. Köbler over 'Würzburg', 810, 811.
22. De aartsbisschop en keurvorst van Mainz was tot 1806 houder van het 'Erzkanzleramt'; zie ook Peter Claus Hartmann (Hg.), *Die Mainzer Kurfürsten des Hauses Schönborn als Reichserzkanzler und Landesherren* (Frankfurt a.M. 2002).
23. 'Reichsunmittelbar' had in het 'Heilige Römische Reich deutscher Nation' de betekenis van *immediaat*, d.w.z. direct ressorterend onder de koning-keizer. De vorsten van onmiddellbare rijkslenen die zitting en stem hadden (Romeins-Duitse staatsrecht) in de rijksvorstenraad van de Rijksdag. Na de Rooms-Duitse koning (keizer) nam de Keurvorst in de adelspiramide de hoogste rang in. Aan hen kwam de 'keur' of het recht toe om bij een vacante troon de koning te kiezen. Sinds 1356 bestond dat college uit drie geestelijke keurvorsten, namelijk de aartsbisschoppen van Mainz, Keulen en Trier; vervolgens de wereldlijke vorsten zoals de koning van Bohemen, de pfaalzgraaf van bij de Rijn, de hertog van Saksen en de markgraaf van Brandenburg. In de loop van de 'nieuwe tijd' werd dit gewijzigd en uitgebreid.
24. Niets wordt in absolute zin meer geëist door de adel uit het ancien regime dan deze fundamentele instemming met de regels – op straffe van uitsluiting – die de groep als 'exclusief' in stand moet houden.
25. Reichsgraf is in dezen de titel van regerende graven over een rijksonmiddellbaar territorium; Michael Sikora, *Der Adel in der Frühen Neuzeit* (Darmstadt 2009).
26. Naast het domkapittel bestonden er adellijke vrouwenstiften die in de loop der eeuwen een hoge rang wisten te verwerven in de hiërarchie van het Rijk. Twee namen mogen voldoende zijn: het in 1521 als rijksonmiddellbaar stift of vorstendom in de rijksmatrikel opgenomen Thorn waarvan de abdis gerekend werd tot de Rijnlandse prelaten met zetel op de geestelijke bank van de rijksvorstenraad van de rijksdag. Thorn was lid van de 'niederrheinisch-westfälischen Reichskreis'; en de vorstelijke rijksabdij Essen. Zie voor dit thema de studie van Ute Küppers-Braun, *Frauen des hohen Adels im kaiserlich-freiweltlichen Damenstift Essen* (1605-1803) (Münster 1997).
27. Köbler over 'Reichelsberg', 558.
28. Köbler over 'Fränkischer Reichskreis', 192, 193; Zie met betrekking tot de Reichskreise W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise in der Verfassung des Alten Reiches und ihr Eigenleben 1500-1806* (1989); Wolfgang Wüst (Hg.), *Reichskreis und Territorium: Die Herrschaft über die Herrschaft?* (Stuttgart 2000).
29. Köbler over 'Wiesentheid', 790, 791.
30. Archieven betreffende het Huis Schönborn bevinden zich in het Staatsarchiv Würzburg, Bayerisches Hauptstaatsarchiv München en Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.
31. Voor de commanderij Alden Biesen heb ik gebruik gemaakt van de genoemde reeks *Alden Biesen* 1-10 (Bilzen 1994-2012) van het Historisch studiecentrum Alden Biesen, v.z.w. met in deel 1, door Jozef Mertens, een interessante 'inkijk' in de samenhang en de mechanismen van het Luikse domkapittel.
32. Zie voor Hoch- und Deutschmeister, J. Mertens (ed.), *Miscellanea Baliviae de Juncis II* (Bilzen 2000); Bernhard Demel, *Hoch- und Deutschmeister Leopold Wilhelm von Österreich* (1641-1662), 223-264.
33. Helaas ontbreekt het aan een biografie over Damian Hugo von Schönborn. Voor korte portretten zie: J. Mertens, 'Graaf Damian Hugo von Schönborn', in: J. Mertens, *Van page tot landcommandeur* (Bilzen 1998), 150-153; A.A. Strnad, 'Kardinal Damian Hugo Reichsgraf von Schönborn im Lichte neuer Quellen', in: *Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte* 24 (1972), 107-153.
34. Zie voor Caspar Ulrik van Hoensbroeck: J. Mertens (ed.), 'Adel ridder en erfgoed in het Land van Maas en Rijn'; Günther Kölzer, 'Die Deutschordeballs Biessen zwischen 1618 und 1648/1662', in: J. Mertens (ed.), *Adel, ridderorde en erfgoed in het Land van Maas en Rijn* (Bilzen 2012), 180-181.
35. Johann Lucas von Hildebrandt (†1745) was onder regie van de Von Schönborns ook de barokarchitect van schitterende residenties zoals Würzburg en Weissenstein (Pommersfelden).
36. Zie hiervoor J. Mertens, 'Graaf Damian Hugo von Schönborn, tweevoudig landcommandeur', in: J. Mertens, *Van page tot landcommandeur* (Bilzen 1998), citaat kardinaalsbaret 152.
37. Köbler, over 'Konstanz', 345, 346.
38. Hier zijn bedoeld de 24 geestelijke – gekozen – soevereine vorsten (onder verschillende titels) die over een rijksonmiddellijk territorium regeerden. In de vorstendommen Keulen en Strassburg was deze functie voorbehouden aan de hoge adel. Bij de andere koos men voor inheemse adel, buitenlandse adel of leden uit een *Reichsrittergeslecht*. Zie het uitputtend beschreven werk van Peter Hersche, *Die deutschen Domkapitel im 17. Und 18. Jahrhundert*, 3 Bde (Bern 1984).
39. Max Domarus, *Wiesentheid. Seine Geschichte und Seine Bedeutung* (Gerolzhofen 1952).
40. Köbler over 'Bamberg', 40, 41.
41. Köbler over 'Worms', 804, 805.
42. De 'Sternkreuzorden' is in 1668 gesticht door keizerin Eleonore. De orde moet een deugdzaam leven, aandacht voor het heilige kruis en liefdadigheid bevorderen en laat alleen katholieke dames uit oude adellijke geslachten toe.
43. Zie Sylvia Schraut, 66-69; de geschiedenis van de Ursulinen in Metz is nauwelijks gedocumenteerd.
44. Sylvia Schraut; wordt in een andere context vermeld bij Paul Borger, Jo Brassée, Roelof Braad, Anne Rose Orbons: *Kasteel Hoensbroeck* (Hoensbroeck 2013).
45. 23 Kinderen uit een huwelijk is niet uniek; de Schönborn-aanverwante Georg Philipp von Greiffenclau zu Vollraths (†1689) had uit zijn eerste huwelijk met Rosina von Oberstein (†1658) 8 kinderen en uit het tweede huwelijk met Anna Margaretha von Buseck (†1696) 18 kinderen.
46. Gerhard Finkbeiner: 'Philipp Franz, Fürst von der Leyen – Graf zu Hohengeroldseck', in: *Seelbach im Schütterswald, Martflecken und Luftkurort im Geroldseckerland* (Freiburg 1979), 104-144.
47. Adolf Karl Michels, *Die Wahl des Grafen Johann Friedrich Karl von Ostein zum Kurfürsten und Erzbischof von Mainz (1743)* (Darmstadt 1930), Phil. Diss.
48. Over de vorst-bisschop van Luik bestaat helaas geen wetenschappelijke biografie. Men moet zich behelpen met fragmenten in algemene werken waaronder dat van P. Harsin, *La Révolution liégeoise de 1789* (Bruxelles 1954); vgl. ook het schetsmatig weergegeven portret van Lou Heynens & drs. Jef Gerardu, 'César Constantin-François graaf van Hoensbroeck vorst en bisschop van Luik 1724-1792. Verheven, miskend en gesmaad', in: *Adel aan Maas, Roer en Geul III* (Valkenburg 2011), 183-212.

Bijlage 1

Huis Hoensbroeck

Johan Willem	Frans Arnold	Lothar Frans
1666-1737	1696-1759	1722-1796
H.R. Rijksgraaf	H.R. Rijksgraaf	H.R. Rijksgraaf
oo 1695	oo 1720	oo 1762
Elisabeth	Anna Sophia v. Schönborn	Sophia Charlotte
v. Schellart zu Obbendorf	1702-1760	v.d. Leyen zu Hohengeroldsegg
1676-1727		1735-1807
		Philip Damiaan
		1724-1793
		Bisschop v. Roermond

Uit het huwelijk van Frans Arnold en Anna Sophia v. Schönborn werden 23 kinderen geboren – 8 dochters (waarvan er 4 zouden huwen) en 15 zonen – waarvan alleen zoon Lothar Frans is getrouwd; buiten de hierboven genoemde bisschop van Roermond, waren 2 zonen ridder van de Duitse Orde; 6 zonen hadden een geestelijk ambt o.a. als domheer of kanunnik.

Huis Schönborn

Georg (1574-1614) Graf v. Schönborn oo Maria Barbara v.d. Leyen († ca. 1625)	Johann Philipp (1605-1673) Keurvorst v. Mainz Philipp Erwein Graf v. Schönborn (1607-1668) oo Maria Ursula v. Greiffenklau (ca. 1610-1682)	Melchior (1644-1717) oo Maria Sophia v. Boineburg (1652-1736) Lothar Franz (1655-1729) Keurvorst v. Mainz	Johann Philipp (1673-1724) Bisschop v. Würzburg Friedrich Karl (1674-1734) Rijksvicerekanselier Bisschop v. Bamberg Damian Hugo (1676-1743) Kardinaal Bisschop v. Speyer Landcommandeur DO
---	--	--	---

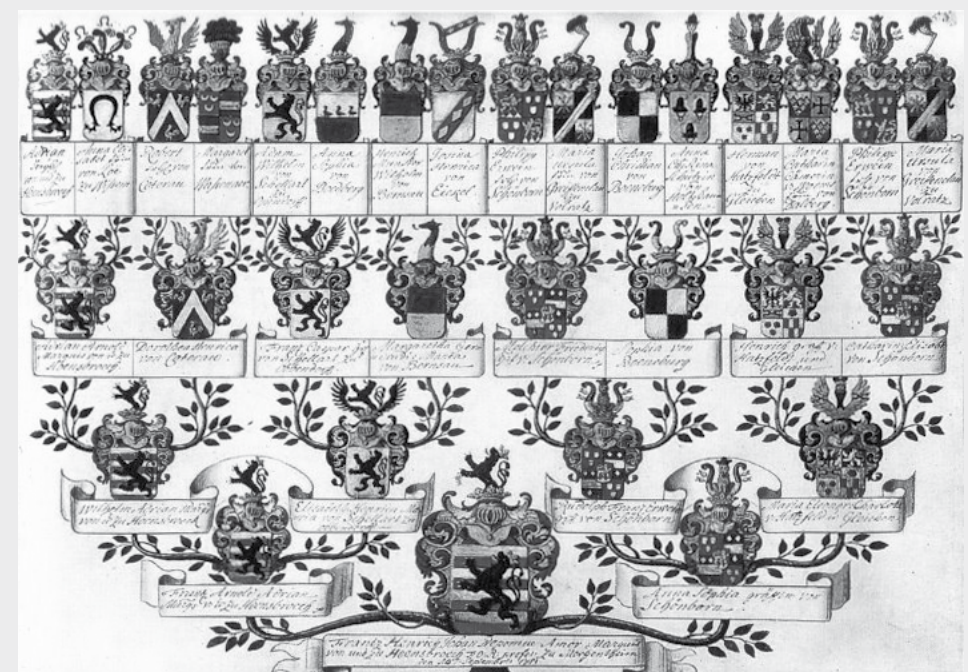
Uit het huwelijk van Rudolf Franz en Maria Eleonore v. Hatzfeld zijn de volgende voor dit artikel twee kinderen van belang: Anna Katharina Sophia Gräfin v. Schönborn (1702-1759) oo Franz Arnold Reichsgraf v. u. zu Hoensbroech	Joseph Franz Reg. Reichsgraf v. Schönborn- Wiesentheid (1708-1772) oo Bernardina Reichsgräfin v. Plettenberg-Wittem
---	---

Rudolf Franz Heer v. Wiesentheid (1677-1754) oo Maria Eleonore v. Hatzfeld († 1718)	Anselm Franz Keizerl. Generaal (1681-1726) oo Maria Theresia v. Montfort († 1751)
--	---

Franz Georg (1682-1756) Keurvorst v. Trier Bisschop v. Worms	Marquard Wilhelm (1683-1769) Domheer v. Trier. Speyer en Würzburg
---	--

Kwartierstaat (1751) van Lothar Frans van Hoensbroeck (1722-1794); zoon van Frans Arnold en Anna Sophia [Foto: Lou Heynens, 2005]

Kwartierstaat uit 1751 van Franz van Heinrich Graf von und zu Hoensbroeck (1727-1793), commandeur van de Duitse orde. [Foto: Landcommanderij Alden Biesen]

KALKNIJVERHEID IN DE GEMEENTE VOERENDAAL 1916-1969: BENZENRADE, PUTBERG, GULIKERBERG, DAALSBERG EN WELTERBERG

Door Hans Thissen*

In 2012 en 2013 publiceerde de auteur in ons tijdschrift over de kalknijverheid in de gemeente Voerendaal tot 1916. Een vervolg kon niet uitblijven: de periode van 1916 tot de afbouw van de kalkbedrijvigheid rond 1970. In drie bijdragen zal telkens een deel van de nijverheid in en rond Kunrade, gemeente Voerendaal, besproken worden. In deze bijdrage starten we met de nijverheid in het gebied terzijde van de Daalsweg, eertijds ook wel 'Putweg' genoemd.

Na 1916 begon een doelmatiger en grootschaligere exploitatie van de grondstof kalk—zoals we in een eerdere bijdrage hebben kunnen lezen.¹ Thans volgen we de lotgevallen van de individuele bedrijven; die niet enkel de *goldrush* van de haussejaren 1916-1919 mochten beleven, maar ook de crisis en de oorlogsjaren wisten te overleven.²

Het sluiten van de laatste kalkbranderij in 1969 betekende niet het einde van deze nijverheid. Felix Senden, een nazaat van de kalkexploitanten van "De Morgenzon", begon een nog steeds bestaande natuursteenhouwerij op industrieterrein de Lindelauffer Gewande, waar hij naast de van oudsher bekende Kunradersteen ook een uitgebreid palet aan andere soorten natuursteen bewerkt. De oorspronkelijk uit Eijs afkomstige familie Vervuurt, werkzaam in natuursteen in het algemeen, werd in Voerendaal specialist in het delven en bewerken van Kunradersteen en het propageren van het gebruik hiervan. Het bedrijf bevindt zich op het oude terrein van de firma Hoenjet en Eussen, waarover in een volgende bijdrage meer. Beide firma's zijn overigens op ook internet actief.³

De hieronder vermelde bedrijven worden behandeld per locatie. Tevens worden de groeven aangestipt, voor zover deze een directe relatie hadden met een kalkbranderij. Uit gesprekken blijkt dat er bij de Voerendaalse inwoners nog veel mondelinge informatie, privé-archiefstukken en documentatie voorhanden is over het kalkverleden. Gezien de leeftijd van de meesten lijkt het raadzaam na te gaan hoe deze informatie kan worden verkregen en opgeslagen voordat deze definitief verloren gaat.

DE PUTBERG

Achter Hoeve de Daal lag het perceel sectie C 1592 waarin diverse open groeven aanwezig waren.⁴

Gedeelten van dat perceel waren op een enig moment tussen 1886-1918 door de gemeente verpacht aan:

Deel Putberg, waarop de pachters met letters aangegeven staan.

- Mathijs Moonen te Benzenrade (letter D, F)
- Hubert Klinkers te Benzenrade (G)
- Jan Joseph den Esch te Benzenrade (H)
- Pieter den Esch te Benzenrade (I)
- Nicolaas Quaedvlieg te Benzenrade (J)
- Gerard Crombach te Benzenrade (K)
- Nicolaas Quaedvlieg, Pieter Joseph Meertens, Andries Quaedvlieg, allen uit Benzenrade (Heerlen) en Jan Pieter Mertens uit Heerlen (L)

“Gebrs. van Lier, Zuid-Limburgsche Kalkfabriek” te Heerlen

Naar aanleiding van diverse verzoeken in 1916 van belangstellenden om de Putberg te mogen pachten ten behoeve van exploitatie van een kalkindustrie, bracht de hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat een bezoek aan de gemeente Voerendaal. Hij oordeelde dat de berg een zeer geschikt terrein was, maar jammer genoeg ontbrak een aansluiting aan de spoorlijn. Om zoveel mogelijk profijt van de berg te hebben, zou de gemeente de berg in eigen beheer moeten exploiteren, zoals dat ook in Schin op Geul zou gaan plaatsvinden.⁵

In februari 1917 verzochten J.P. de la Haije, koopman en reder te Gorinchem en Th. van Lier, wonende aan de Schinkelstraat 21 Heerlen, beiden handelend namens de “Zuid-Limburgsche Kalkfabriek” te Heerlen de gemeente om overname van de overeenkomst die de Gebrs. Klinkers met de gemeen-

ZUID-LIMBURGSCH KALKFABRIEK.

FIRMA GEBRs. VAN LIER.

EXPLOITANTE VAN KALKSTEENGROEVEN EN KALKBRANDERIJEN TE PUTBERG BIJ UBACHSBERG GEM. VOERENDAAL.

KANTOREN:

VOERENDAAL, Putberg, 1591.
NIJMEGEN, Pater-Boumansstraat 37.
MIESEN, TELEFOON No. 184.

1913

NIJMEGEN, NIJMEGEN.

der 8 Aug 1913 19 33

te hadden. Tevens verzochten zij om uitbreiding van het ontginningsterrein tegen betaling van f 5,- per wagon kalk tot een maximum van

1000 wagons per jaar. De raad vroeg een waarborgsom, waarmee het duo telefonisch instemde.⁶ Bij besluit van 20 maart 1918 verleende de raad hen concessie om gedurende 75 jaar op de percelen sectie C 1948 en 1591 (Putberg) de daar bestaande steengroeven te exploiteren en uit te breiden, de daarin voorhanden zijnde grondstof te delven en die grondstof bewerkt of onbewerkt te vervoeren, er werken aan te leggen en er werkplaatsen en woningen te bouwen onder de voorwaarden, zoals vermeld in het contract.⁷ In 1921 werd de kalkbranderij vermeld als zijnde vervallen.⁸ Waarschijnlijk was de ontginning toen beëindigd omdat deze niet meer lonend was. De oorzaak hiervan was het einde van WO I in 1918 waardoor er weer kalk uit de omliggende landen geïmporteerd kon worden. Datzelfde jaar leed het Mergelgroeve-Syndicaat (NV Holland-Balkan Handelsvereniging) een aanmerkelijk verlies, waardoor ook deze exploitatie werd beëindigd.⁹

In 1933 hield de firma kantoor te Nijmegen. Ze staat dan bekend als de ‘Zuid-Limburgsche Kalkfabriek Firma Gebrs. van Lier, exploitanten van kalksteengroeven en kalkbranderijen te Putberg bij Ubachsberg gem. Voerendaal’. Dat jaar kwam hen ter ore dat de heren Crombach uit hun concessie stenen delfden en hiervoor aan de gemeente een vergoeding betaalden, hetgeen in strijd was met de verleende concessie. Alvorens gerechtelijke stappen te ondernemen en een schadevergoeding te eisen verzocht Van Lier de gemeente een einde te maken aan deze praktijk.¹⁰

Hierna horen we niets meer van de firma. Pas veertien jaar later, in 1947, komt de Putberg weer in het nieuws. Van Lier wilde tot hernieuwde exploitatie van de Putberg overgaan. Hij zou nu kalk winnen voor de landbouw en voor chemische en industriële doeleinden. Het college van B&W van Voerendaal diende bij Gedeputeerde Staten een aanvraag in voor een vergunning en berichtte tevens de Rijksdienst voor het Nationale Plan in Den Haag over dit voornemen. In 1946 was de Putberg namelijk op de lijst van natuurgebieden in Zuid-Limburg geplaatst. De gemeente voelde zich echter ook gebonden aan de oude concessie. Bovendien had de ‘Zuid-Limburgsche Kalkindustrie’ veel geld in deze exploitatie geïnvesteerd waardoor er aanzienlijke schade aan de concessionarissen zou worden toegebracht indien deze in de exploitatie zouden worden belemmerd. Aan de concessionarissen was de verplichting opgelegd dusdanig te exploiteren dat voor geleidelijke, regelmatige ontgravingen zorg werd gedragen en dat de exploitatie van de groeve werd geregeld in overleg met B&W. Hierdoor werd het natuurschoon zo min mogelijk aangetast. Naast de eerder genoemde argumenten van Van Lier, bracht de gemeente naar voren dat de bouwsector er wel bij zou varen en er door heringebruikname van de groeve werkgelegenheid werd geschapen. Tenslotte was er een economisch en financieel belang voor de staat (deviezen) en de gemeente (recognitiegeld). Kortom, motieven genoeg om het exploitatieverzoek te honoreren. B&W vroegen Th. van Lier of hij de concessie wilde behouden of dat hij die

Briefhoofd van de firma Gebrs. Van Lier

wenste over te dragen in verband met overige binnengekomen aanvragen om een kalkexploitatie te beginnen aan de Putberg.¹¹ Het verloop van deze kwestie is niet bekend.

Van een groeve van de familie van Lier en Jongen bestaat een foto uit circa 1920, maar volgens het bijschrift betreft dit de Kunderberg en niet de Putberg.¹²

Kalkgroeve-branderij Deckers

J. Deckers,¹³ aannemer gevestigd aan de Geerstraat te Heerlen, verzocht in maart 1916 om een exploitatievergunning voor de oprichting van kalkbranderijen met een of meer ovens, voor het uitdelven van kalk te sectie C 1948, 1949, 1950, 1951; en om huur of aankoop van dat terrein. Hij had daartoe een projectcontract ontworpen. Raadslid Jongen zou ter plekke een onderzoek instellen.¹⁴ Uiteindelijk verkrijgt Deckers het recht tot afgraving, uitdelving en exploitatie van de terreinen sectie C 1948 groot 7,7420 ha. en sectie C 1591 groot 4,6900 ha., alsmede een vergunning voor het oprichten van een kalkbranderij met een of meer ovens en het uitdelven van kalk.¹⁵

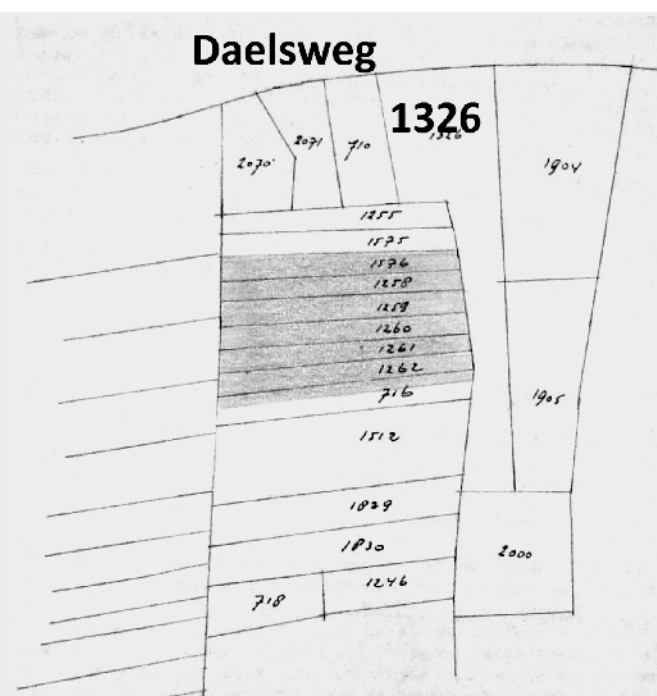
In 1917 diende A. Deckers een verzoek in tot oprichting van een kalkbranderij op sectie C 1711 te Ubachsberg.¹⁶ Deckers had al een kalkoven op de Geulkerberg (zie aldaar onder firma America en Janssen, schijnbaar hadden zij het bedrijf overgenomen).

Zij werkten in 1917 samen met de gebroeders van Kalkbranderij "Berg en Dal" (zie aldaar).¹⁷ Geulkerberg is een oude benaming voor wat nu meestal de Gulikerberg wordt genoemd.

In 1918 werkte Deckers mee aan herstelwerkzaamheden van de kerk te Voerendaal waarbij het factuurbedrag overgemaakt diende te worden naar kalkbranderij De Mijnstreek. Deckers werkte toen dus samen met Sieben.¹⁸ Vier jaar later was zijn oven nog steeds in bedrijf, waarna we niets meer vernemen.¹⁹

Kalkbranderij "Berg en Dal" te Heerlen

Dit bedrijf werd in 1917 door de gebroeders Simons (J.W. Simons) opgericht. Het was gelegen 'aan de weg Benzenrade-Ubachsberg', sectie C 1326 en was in 1922 nog in bedrijf.²⁰ Het terrein grensde aan de groeve van Sieben.²¹

Het terrein van de kalkbranderij en omgeving in de jaren zestig. De donker gekleurde blokken betreffen het afgegraven terrein van Sieben. De Daelsweg werd ook wel Putweg of Dalweg genoemd.²²

H. SIEBEN

KALKBRANDERIJ
UBACHSBERG
TELEFOON 268 - K 4446

UBACHSBERG, 24 October 1945

Kalkgroeve-branderij "De Mijnstreek" (Sieben)

Het bedrijf was in 1914 opgericht.²³

Dhr. G.J. Sieben had eveneens een

oven in werking op de Daelsberg (zie aldaar). Op 25 juli 1918 werd de Putberg verpacht ingevolge raadsbesluit van 9 juli 1918. De pacht ging in op 1 oktober 1918 en zou verlopen op 1 oktober 1923. De Putberg zou in segmenten van ongeveer een halve hectare verpacht worden indien de verpachting in zijn geheel geen doorgang vond. De meestbiedende was Gerard Joseph Sieben, een kantoorklerk, met een bedrag van f 505.²⁴ De berg was niet opgemeten waarmee bij de verpachting geen rekening gehouden was. De werkelijke grootte bedroeg echter meer dan 4 bunder en 170 kleine roeden. Toen de kalkindustrie minder winstgevend werd, wilde Sieben van het contract af. Hij verzocht in 1922 om een verlaging van de pachtprijs, maar de gemeenteraad wees het verzoek af waarna Sieben bezwaar aantekende bij de provincie. De afloop hiervan is onbekend.²⁵

De groeve had een behoorlijke omvang. Voor de exploitatie werden vijf paarden gebruikt en het vervoer geschiedde tot 1927 met paard en wagen. In dat jaar verkocht hij een 'best werkpaard met tuig en slagkar' en stapte toen waarschijnlijk over op autotractie.²⁶

In 1924 vond in de groeve van W. Sieben aan de 'Daalschen Weg' een ongeval plaats, waarbij 'de zoon van S.G. S.' door vallend gesteente getroffen werd. Hij werd met een gebroken been en verwondingen in het gelaat naar het hospitaal in Heerlen overgebracht. Drie maanden eerder had er ook al een ongeluk plaatsgevonden. Dit slachtoffer was nog niet van zijn verwondingen hersteld.²⁷

In augustus 1933 trok Gerard Joseph zich terug uit "De Mijnstreek". Hij had in de Dautzenbergstraat 23 te Heerlen een sigarenmagazijn, dat uitgebreid was met een handel in bouwmaterialen.²⁸ W. Sieben bleef werkzaam in het bedrijf. Hij was veel met zijn auto onderweg. Eind 1933, tijdens een rit van Limbricht naar Ubachsberg verloor hij onderweg een autoband met velg. De vinder kon deze tegen beloning terugbezorgen.²⁹ Een advertentie van kalkbranderij W. Sieben-Bosch maakt melding van overige familieleden die in de kalkbranche werkzaam waren.³⁰ In 1941 verkreeg hij een vergunning om de percelen sectie C 1258, 1259, 1260, 1261, 1262 te 'vergraven'.³¹

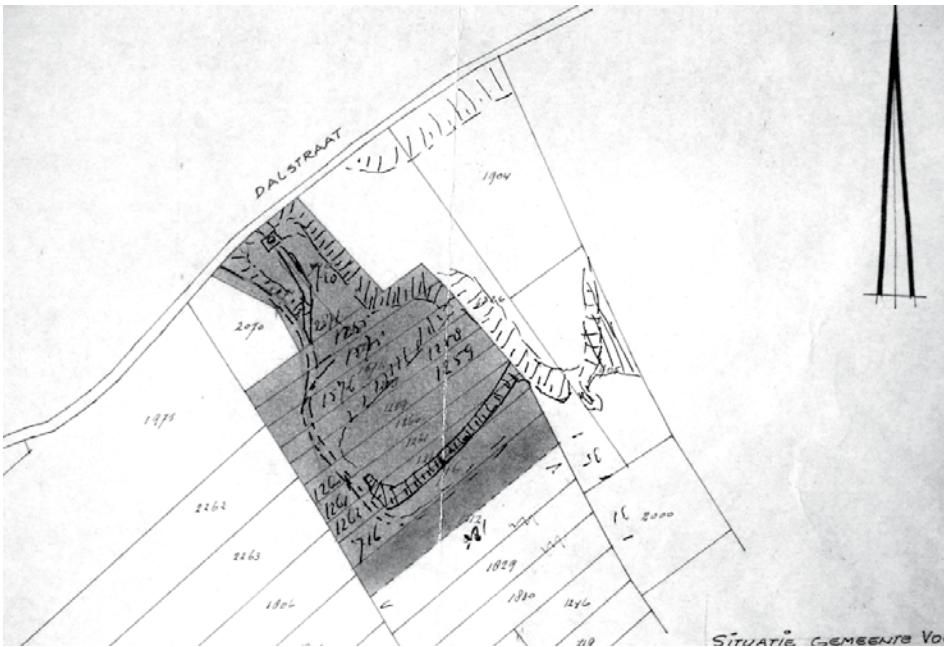
J.W.H. (Hub) Sieben wist zich in 1969 te herinneren dat de firma sinds ongeveer 1943 de kalk, meer specifiek de harde 'tauwlaag', betrok uit de Encigroeve te Maastricht. Deze werd met de vrachtauto naar Ubachsberg gereden. De gebrande kalk leverde hij aan de chemische bedrijven van de Staatsmijnen.³² Nochtans vroeg "Kalkbranderij H. Sieben" te Ubachsberg, Dalstraat 5 in oktober 1945 het recht van exploitatie van de bestaande groeve gelegen in het "Dal" te Ubachsberg, genaamd de Putberg; en een vergunning om twee ovens in gebruik nemen "om het doen branden van kluitkalk en de aanleg van een inrichting tot het vervaardigen van poederkalk", benodigd voor zijn 25 arbeidskrachten.³³

Voor de periode 1949-1952 verkreeg kalkbrander Sieben, Kerkstraat 36, een vergunning voor het verkrijgen van kalksteen en mergel op het perceel sec-

Briefhoofd Sieben

De gerestaureerde oven van Sieben (Foto: auteur)

De groeve/het stort. Vooraan aan de Daelsweg is de oven getekend. Het terrein van de oven van "Berg en Dal" ligt op de eerste afbeelding meteen rechts van het smalle zwart gekleurde vlak langs de weg. Mogelijk is de oven van Sieben de oorspronkelijke oven van Berg en Dal.

tie C 716, gelegen nabij het terrein "De Hoof" waar Casp. Senden werkzaam was (zie kaartje aldaar).³⁵ Hiervoor was nogal wat personeel nodig. Tussen 1946 en 1955 werden grondwerkers, steenbrekers, een ovenstoker en andere arbeiders gevraagd. Zij konden zich melden op het adres Dalstraat 5 te Voerendaal.³⁶

Ook deze firma bleef niet gevrijwaard van persoonlijke ongelukken. In november 1947 overleed bedrijfsleider Jan Souren ten gevolge van een noodlottig ongeval.³⁷

In 1954 plaatste schutterij St. Hubertus een nieuwe kogelvanger op zijn terrein en in 1955 biedt H. Sieben 300 meter smalspoor met wissel, draaischijf en vier kiepwagentjes te koop aan.³⁸

Hierna werd de zogenoemde 'oude kalkgroeve in de Dal' gebruikt als vuilnisstort. Nadat de gemeentelijke stortplaats aan de Middenweg; de Zwarte Koulen (zie aldaar) begin jaren zestig gesloten werd, bevond de gemeente de oude steengroeve van dhr. J.W.H. Sieben aan de Dalstraat, gelegen sectie C 1576, 1258, 1259, 1260, 1261, 1262 en 716 geschikt als nieuwe stortlocatie. Ondertussen zou het vuil op de stortplaats te Klimmen gestort kunnen worden.³⁹

Omdat het stort te Ubachsberg niet direct aan de Putweg lag, moest er een toegangsweg van 200-300 meter worden aangelegd. Eventueel kon de groeve bereikbaar worden gemaakt voor het storten via weg aan te leggen vanaf de Scheepersweg. Op de grens van het terrein moest van Gedeputeerde Staten een camouflerende beplanting worden aangebracht. De vergunning hiervoor werd 27-11-1961 verkregen. Dat waren althans de plannen in 1960-1961. Wegens technische en praktische bezwaren (lees geldgebrek: de inrichtingskosten werden op bijna f 15.000 begroot) zag de gemeente een klein jaar later af van de realisatie van de stortplaats. Er werd slechts weinig vuilnis gestort. Gedeputeerde Staten trokken in 1963 de eerder verleende vergunning hiervoor in. In 1967 constateerden Gedeputeerde Staten echter dat de stortplaats toch al maanden in gebruik was, terwijl hiervoor geen vergunning was verleend. Bovendien was het stort vanaf de Dalstraat zichtbaar. In 1969 werd de vergunning alsnog verleend. In 1970 voldeed de gemeente opnieuw niet aan de eisen voor het storten, aldus Provinciale Waterstaat. De gemeente antwoordde hierop fijntjes dat de stortplaats in andere handen was overgegaan en dat er geen gebruik van werd gemaakt. De nieuwe eigenaar (Aannemings- en Wegenbouwmij Baars BV te Ransdaal) hield zich nu bezig met de stortplaats en zou zorg dragen voor een correcte afhandeling. De provincie tikte de gemeente op de vingers. Zij was de vergunninghouder en bleef tot het vervallen hiervan in 1974 verantwoordelijk voor de naleving der voorwaarden. In 1972 bleek het storten weer mis te gaan, maar uiteindelijk werd de stortplaats volgens de regels gesaneerd en het terrein in cultuur gebracht.⁴⁰

Hub Sieben was voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Mergel- en Kalkfabrikanten. In 1959 houdt hij een uitvoerig pleidooi voor de Limburgse kalkindustrie waarvan nog drie bedrijven 'overeind staan'. Hij ziet mogelijkheden voor de uitstekende landbouwkalk en voor de levering van kalk aan het SBB van de Staatsmijnen, welks behoefte geheel gedekt wordt door

de Limburgse kalk. De stukadoorskalkindustrie was teloor gegaan door buitenlandse concurrentie en de landbouwkalk werd uit het buitenland betrokken, terwijl de inheemse kalk minstens zo goed was. Er moest meer reclame voor gemaakt worden. Bovendien waren er beunhazen actief in de kalkbranderij waarvan men, naast de provinciale verordening op de afgravingen, veel last ondervond.⁴¹

Uiteindelijk, na 55 jaar kalkbranden, sloot J.W.H. Sieben op 13 oktober 1969 als laatste kalkbrander zijn bedrijf. Van stilzitten was echter geen sprake, hij werd diezelfde dag benoemd tot waarnemend burge-meester van Voerendaal.⁴² Hij stierf op 26 juni 1980, 65 jaar oud.⁴³

Jozef Kurvers⁴⁴ en Gebroeders Klinkers, kalkbranderij te Benzenrade

Hun ovens en groeve, sinds 1913 in werking, lagen ongeveer 15 meter vanaf de waterbron richting Hoeve de Daal.⁴⁵ In 1916 werd hun pacht voor het gemeenteterrein verlengd, hun oude terrein was uitgedolven.⁴⁶

Begin 1917 vroegen P. de la Haije en Th. van Lier de gemeente om overname van de overeenkomst tussen de gemeente en de Gebrs. M. en H. Klinkers. Tevens verzochten ze om uitbreiding van het ontginningsterrein tegen betaling van fl 5,- per wagon tot een maximum van 1000 wagons per jaar.⁴⁷ Deze

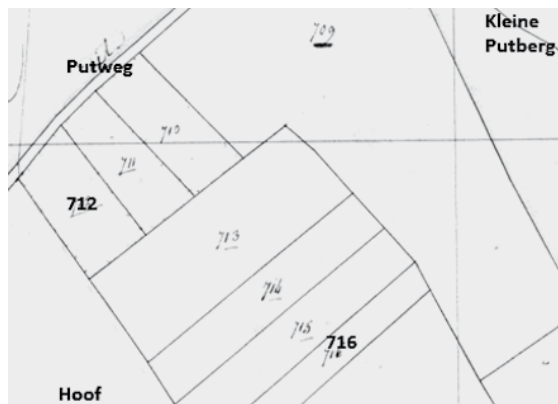
overname lukte uiteindelijk niet. In 1922 hebben de gebroeders Klinkers een oven in werking.⁴⁸ In 1936 staat het bedrijf te boek als Kalkbranderij Kurvers-Klinkers, Benzenrade 8.⁴⁹ Datzelfde jaar verkochten zij slaghout en kalkas langs de openbare weg Heerlen-Ubachsberg.⁵⁰ Drie jaar later is J. Klinkers, kalkexploitant, Benzenrade Heerlen, exploitant of eigenaar van een groeve, gelegen aan de Putweg, sectie C 2133. Dat jaar sterft Hubert Joseph Kurvers, waarna zijn echtgenote Anna Maria Catharina Hubertina Klinkers het bedrijf voortzette. Zij kreeg toen een vergunning tot afgraving van het perceel sectie C 2133. Het terrein grensde aan de Putweg.⁵¹

In april 1940 vond een dodelijk ongeluk plaats in de groeve. De Poolse arbeider Bigela uit de Huskenskolonie te Heerlen kreeg bij het laden van stenen in de groeve een losgeraakt stuk steen op de schouder en borst. Hij stierf in het ziekenhuis te Heerlen.

Na de oorlog verkregen de Gebrs. Kurvers, kalkbranderij en aannemers te Heerlen, Benzenrade 50, mede namens wed. A.M.C.H. Kurvers-Klinkers een vergunning voor het ontgraven van de percelen C 2087 en 2133, geldig tot 1-1-1952.⁵² Herhaaldelijk werden steenbrekers, grondwerkers, werklieden en flinke arbeiders gevraagd voor de steengroeve.⁵³ Het bedrijf produceerde 'prima Belgische kluit- en stukadoorskalk'.⁵⁴ Eind 1954 kregen zij een vergunning voor de oprichting van een kalkblusserij, sectie E 493 te Benzenrade.⁵⁵ De kalkbranderij zelf bestond uit zes ovens, gelegen aan de Geulkerberg.

Ruïnes van de restanten van het ovencomplex. Het is waard deze in het kader van het Kalkproject Voerendaal te restaureren. Overigens is het betreden van het complex levensgevaarlijk.

De ligging van de oven en haar omgeving

In 1931 adverteerden zij met kalkas als "Kalkbranderij Putberg" en in 1933 opnieuw onder de naam "Kalkbranderij Gebrs. Crombach, Benzenrade 36".⁶⁰ Dat jaar hadden de gebroeders, zoals eerder vermeld, van de gemeente een vergunning gekregen voor het uitdelven en branden van kalk in Putberg, helaas betrof deze het gedeelte waarvoor aan Van Lier op 20 maart 1918 door gemeente concessie was verleend voor de duur van 75 jaar.⁶¹

Kalkbranderij Casp. Senden⁶²

Deze kalkbranderij werd opgericht in 1917 in de sectie C 712.⁶³ Dit perceeltje is gelegen tussen de Kleine Putberg en "de Hoof" aan de Putweg, voorbij hoeve de Dael gezien richting Ubachsberg.⁶⁴

Het einde van de gemeentelijke exploitatie van de Putberg

In 1952 besloot de gemeenteraad een gedeelte van het perceel sectie C no.1948 bestaande uit bouwland en woeste grond ter grootte van 46.838 m² af te staan aan de familie Ubachs, in ruil voor andere percelen; gezamenlijk ter grootte van 15.955 m², gelegen nabij de Mingersborgerweg. De gemeente Voerendaal had deze percelen nodig om het bouwprogramma van de periode 1952/1953 te kunnen realiseren. Het perceel landbouwgrond aan de Putberg was onregelmatig van vorm, vrij hoog gelegen en moeilijk te bereiken via een slecht onderhouden veldweg. De grond bestond uit kleef-aarde, vermengd met veel kalksteen en was te verdelen in twee gedeelten. Het ene gedeelte liep schuin af in oostelijke richting, het andere was vlak en lag vrij hoog. Op het vlakke gedeelte bevond zich zeer veel vuursteen dat vrij ondiep en in de bouwvoor lag. Dit bemoeilijkte het bewerken van de grond aanzienlijk en veroorzaakte veel slijtage van de machines. Door de poreusheid van de grond, droogden de percelen snel uit. Het perceel was bovendien slecht onderhouden en niet onkruidvrij. De waarde was er dan ook naar: fl 7025,70; tegen fl 7411,50 van de Mingerborgse percelen. Met andere woorden de laatstgenoemde gronden waren per hectare 2/3 duurder.⁶⁵ Onderwijl werd geheel volgens de eeuwenoude traditie het slaghout van de berg verkocht.⁶⁶

Groeve J.B. Schrijvers

Tussen 1939 en 1941 bezit J.B. Schrijvers, Dalstraat 2, een groeve, gelegen sectie C 2132. In 1943 vond er geen afgraving meer plaats.⁵⁶

Tevens bezat hij in 1939 in zijn perceel E 2088 een groeve die geëxploiteerd werd door J. Klinkers te Benzenrade.⁵⁷

Kalkbranderij Putberg, Gebrs. Crombach⁵⁸

Gerard Crombach te Benzenrade exploiteerde van oudsher een groeve achter hoeve De Daal.⁵⁹

De ligging van het perceel, kadaster detail minuutplan Voerendaal sectie C Ubagsberg, 2^e blad

In 1958 kocht Staatsbosbeheer percelen hakhout met opgaande bomen, sectie C 1591 en een deel van C 1948, samen groot circa 7,7480 ha, ter waarde van fl 31.000. Sectie C 1591 was nooit ontgraven, ondanks de verleende concessies hiertoe. In verband met vallend gesteende werd bij de oude mergelgroeve in sectie C 1948, een afrastering geplaatst. Na klachten in 1964 over de ontoegankelijkheid zouden de oude kalkovens gerestaureerd worden en werden de rustbanken en tafels vernieuwd. Bij de bron die zich op dit perceel bevindt, werd een afrastering geplaatst ter voorkoming van vervuiling; terwijl er buiten de afrastering een natuurstenen dammetje kwam; waar drinkwater geput kon worden. Het gebied bezat in die jaren een unieke en zeldzame flora en fauna.⁶⁷ De aanleg van de A76 in de jaren zeventig verstoorde helaas een gedeelte van de heuvelketen, met name de Witsberg, gelegen tussen Benzenrade en Putberg/Keverberg.

WITSBERG⁶⁸

Op 6 maart 1917 verkreeg L.J. Mertens een vergunning voor het aanleggen van een dubbele kalkoven op het perceel Heerlen Sectie F no. 3145, gelegen aan de Kleine Heide te Benzenrade.⁶⁹ Deze 'Kleine Heide' betrof een geaccidenteerd terrein tussen Benzenrade en Witsberg/Putberg dat nauwelijks een agrarische bestemming had. Mogelijk is deze oven in verband te brengen met de door Pieter Joseph Meertens (Benzenrade) of Jan Pieter Mertens (Heerlen) gepachte groeve te Putberg. (afb.1)

KEVERBERG

Jos. Kleynen verzocht in 1917 om een vergunning tot oprichting van een kalkbranderij, sectie C no.583.⁷⁰

LANGS DE WEG BENZENRADE-UBACHSBERG⁷¹

Jos. Urlings legde in 1917 een kalkbranderij met twee ovens aan gelegen in sectie C no. 2021 ⁷²-terwijl in geval van C. Urlings in 1921 sprake is van

een vervallen kalkbranderij.⁷³ Het terrein lag nabij sectie C 2017 (Daalsberg groeve Rouwette / Kerckhoffs).

In 1947 werd de oude kalkgroeve In de Del door toneelvereniging Vriendschap en Vermaak omgetoverd tot openluchttheater ten behoeve van een opvoering. Mogelijk is deze groeve identiek aan "De Dal".⁷⁴

In een niet nader aangeduide kalkoven te Ubachsberg vond eind oktober 1928 een ongeval plaats. Landlopers hadden de gewoonte kalkovens als kookplaats te gebruiken. Een zekere N. Goddin viel tijdens het koken van zijn koffiewater in de oven. Hij werd uit de brandende kalk gered en overdekt met brandwonden naar het hospitaal in Heerlen overgebracht, alwaar hij overleed.⁷⁵

GULIKERBERG⁷⁶

In 1917 kwamen vele verzoeken tot oprichting van kalkbranderijen aan deze berg, de plateaurand ('berg') tegenover de Putberg, binnen en werden opgericht:

N.V. kalkbranderij "Geulkerberg" te Heerlen, kalkbranderij, sectie C gelegen aan de particuliere weg Geulker.⁷⁷

Sectie C 303:

Firma America & Janssen, kalkbranderij met twee ovens, sectie C 303, opgericht in 1917.⁷⁸ Deze firma is schijnbaar spoedig nadien overgenomen want in 1918 is in een opgave van kalkfabrieken de oude naam vervangen door de naam firma Deckers, zie aldaar.⁷⁹

P.H.A. Paulissen, of gebrs. Paulissen, kalkbranderij met twee ovens, sectie C no. 303.⁸⁰

Secties C 310, 311:

J. Lütz, oprichter van een kalkbranderij, sectie C nrs. 310, 311, gelegen aan de Putweg-Geulkerberg. In 1918 werkte Lütz in het Geulkerbosch samen met Timmers onder de naam kalkbranders **firma Lütz en Timmers**. In 1921 werd de kalkbranderij van C. Timmers vermeld als zijnde vervallen.⁸¹

J. Wijsbek, sectie C nrs. 310, 311 (Putweg), oprichting kalkbranderij 1917, in 1918 werd hij ~~no~~ genoemd met betrekking tot het mergelvervoer.⁸²

N.V. kalkbranderij "Vooruitgang" te Heerlen, sectie C nrs. 310, 311. De ovens werden op 20 meter van de Putweg gebouwd. De doorsnede beneden bedroeg 1,20 meter, boven 2,80 meter en de hoogte van de oven bedroeg 5,25 meter. De benodigde kalk werd gebroken uit de berg Geulker in de directe omgeving. Helaas werden de bijbehorende tekening van de oven en de plattegrond niet aangetroffen. Vanaf begin 1917 adverteerde kalkbranderij "Vooruitgang" met haar producten.⁸³

F. **Frederiks** richtte eveneens een kalkoven op het perceel sectie C 311 op,

Boven: Geulkerberg, de ligging van de percelen, detail minuutplan Voerendaal, Ubachsberg sectie C, blad 1.

De ligging van het perceel sectie C 318.⁸⁹

De dubbele oven gelegen geheel boven in het sectie C 318. Het bouwsel is ernstig aangetast door boomwortels en verkeert in een slechte staat van onderhoud, dit in tegenstelling tot het richting de Daalsweg gelegen ovencomplex.

terwijl H. Frederiks, de vader van F. Frederiks) op een onbekende locatie tussen 1917-1922 een kalkbranderij in bedrijf had.⁸⁴

De eerder vermelde gebroeders **Kurvers** hadden hun kalkovens aan de Geulkerberg liggen.

Bijzonderheden: In de helling van deze berg kwamen bij het breken van kalksteen in de deklaag Romeinse graven te voorschijn en in de jaren twintig werd er een zeeschildpad gevonden.⁸⁶

DAALSBERG⁸⁷

Op de Daalsberg, de plateaurand ('berg') recht tegenover de hoeve De Daal, bevinden zich twee geresatureerde kalkovens van elk twee monden. Deze zijn gelegen op het in de negentiende eeuw kadastraal bekende perceel sectie C 318, toen toebehorend aan Jan Willem de la Haije, landbouwer te 'Gendael' (hoeve De Daal).⁸⁸

De in 1984 gerestaureerde en thans door kampvuren geteisterde oven.

NV Kalk- en Mergelgroeve "De Dalberg"

Dit bedrijf werd opgericht in 1917 en startte met een kapitaal van f 25.000.⁹⁰ De kalkbranderij adverteerde vervolgens als NV Kalkgroeve De Dalberg met '1a kalksteen, (geen mergelsteen)'. In 1918 was zij nog in werking.⁹¹ Zoals hiervoor vermeld, was op deze locatie in 1917 de oven van Sieben Dalstraat 11 in werking, de overige ovens waren vervallen.⁹² Zie ook verderop onder "De Mijnstreek".

Kalkbranderij groeve Rouwette / Kerckhoffs⁹³

W. Schröder verzocht in 1917 om toestemming om op het perceel sectie C no. 2017 'aan de particuliere weg Daalsberg' een kalkbranderij op te richten, op welk perceel tevens stenen werden gebroken.⁹⁴ In datzelfde jaar verzocht H. Rouwette om op hetzelfde perceel een kalkbranderij te mogen oprichten, gelegen aan de Putweg- Daalsberg.⁹⁵ In 1922 is de vergunning van C. Rouwette vervallen.⁹⁶

Jos. Kerckhoffs kwamen we al eerder tegen als lid van het Limburgsch kalksyndicaat, zijn groeve bestond al in 1917.⁹⁷ In december 1945 verzocht Hendrik Kerckhoffs; Dalstraat 12, en mede-eigenaar weduwe P.J. Kerckhoffs, geb. Maria Catharina Crijns; Dalstraat 14, beiden landbouwers, vergunningen voor de afgraving van de percelen sectie C 2017 en C 2012. Wat betreft het eerste perceel werd er positief geadviseerd en voor het tweede perceel werd een vergunning verleend die geldig was tot 1 januari 1947.⁹⁸

WELTERBERG

De Welterberg vormt samen met Wingerd of Wingerdsberg de kalkhouden-plateaurand die bij Welten ligt. Zie voor een schets zie de luchtfoto in de bijdrage van 2013, pagina 25.

Detail van de mond en oven Daalsberg met ijzeren balken.

Firma Lintjens, Cornips & Co, Heerlen. In 1917 verzocht H. Lintjens om een vergunning tot oprichting van een kalkbranderij met vier ovens, in de sectie B no. 230.⁹⁹ Het complex was gelegen 'Aan de Schillingsvaart' aan het pad Kleen Weegskan-Holleweg.¹⁰⁰ In 1926 waren de groeve en de kalkovens verlaten.¹⁰¹ In 1984 werd een kalkoven genaamd 't Koffiepötje', gelegen tussen de Breedenweg en het Klein Weegskan, door het IKL gerestaureerd. Deze oven was tot in de jaren dertig in gebruik.¹⁰² Het aangebrachte rooster wijkt af van de roosters in de ovens van de Daalsberg. In deze laatste ovens bevinden zich nog steeds twee zware ijzeren balken. Dwars daarover lagen (niet meer aanwezige) losse ijzeren staven die aldus een rooster vormden. Deze konden met de hand worden bewogen: 'het 'trékke van d'n oave' waarbij de gebrande kalk vrijgemaakt werd. Dit was overigens ongezonder en gevaarlijk werk.¹⁰³

Groeve **Wiengartsberg of Wingerdsberg** (Welterwingerd), gelegen bij de Welterberg.¹⁰⁴ Over deze groeve is weinig tot niets bekend. Ze was een geologische bijzonderheid omdat de kalksteen uit deze groeve veel zand bevatte.¹⁰⁵

* Hans Thissen is archiefmedewerker bij Rijckheyt in Heerlen.

Noten:

1. Thissen Hans, De kalknijverheid in de gemeente Voerendaal tot 1916, in: *Het Land van Herle* 62 (2012) 63-79; idem, De Industriële opkomst en neergang van de kalkgroeven en -branderijen in Voerendaal, in: *Het Land van Herle* 63 [2013] 23-33.
2. De gegevens zijn ontleend aan de archieven van de gemeente Voerendaal en aan krantenberichten. Er zijn bij archieven van andere instanties die bij de ontginning en fabricage van kalk betrokken waren, ongetwijfeld aanvullingen te vinden. Kadasteronderzoek zal ook meer gegevens aan het licht brengen.

3. Met dank aan Felix Senden van Senden Natuursteen (Lindelauffer Gewande) en van Marc en Bas Vervuurt van de Kunradergroeve voor het verstrekken van informatie. Internet: www.sendennatuursteen.nl, www.kunradersteengroeve.nl.
4. Rijkshydrologie (RhH), Topografisch Historische Atlas, 1587 - heden, C-39 grondplan Putberg te Voerendaal. Deze kaart uit 1886 is bijgewerkt tot circa 1918.
5. RhH, Archief Gemeente Voerendaal 1798-1950, archiefnr. T203 (OV), voorlopig inv. nr. 38.
6. OV, voorlopig inv. nr. 38.
7. OV, voorlopige inv. nrs. 2129, 2133. De voorwaarden komen overeen met het contract van 20 maart 1916, zie OV, voorlopig inv. nr. 1270.
8. OV, voorlopig inv. nr. 2120; oftewel de vergunning was vervallen, oftewel de exploitatie was beëindigd.
9. Zie Thissen, 'De industriële opkomst'.
10. OV, voorlopig inv. nr. 2131.
11. OV, voorlopig inv. nr. 2133.
12. Rameckers R. (red.), *Voerendaal Vroeger. Opmerkelijke foto's uit de oude doos* [Voerendaal 1982], 29.
13. In andere stukken wordt een A. Deckers, eveneens aannemer te Heerlen, vermeld. Hij exploiteert dezelfde groeve en kalkbranderij en beroept zich op het contract uit 1916. Het handelt waarschijnlijk om dezelfde persoon of om een familielid, OV voorlopige inv. nrs. 2663, 2727, 2740.
14. OV, voorlopige inv. nrs. 38, 2727.
15. OV, voorlopige inv. nrs. 2663, 2727, 2740.
16. OV, voorlopige inv. nrs. 2740, 2752.
17. "A. Deckers, p/a gebrs. Simons", OV, voorlopig inv. nr. 3084.
18. OV, voorlopig inv. nr. 1430a, met briefhoofd.
19. OV, voorlopig inv. nr. 2120.
20. OV, voorlopig inv. nrs. 2754, 2759, 2120; 3084; Gebr. Simons, met daaronder vermeld J.W. Simons. NRC 03-11-1917.
21. RhH, Archief der gemeente Voerendaal (1893) 1951-1981 (1983), archiefnr. T 204 (AV), inv.nr. 1420.
22. Idem.
23. *Limburgsch Dagblad* 13-10-1969.
24. OV, voorlopig inv. nr. 1270.
25. OV, voorlopig inv. nr. 1240a.
26. Idem; in 1924 werd nog een bekwaame voerman gevraagd: *Limburgsch Dagblad* 18-04-1924, *Limburger Koerier* 04-10-1927.
27. *Limburgsch Dagblad* 12-11-1924.
28. *Limburger Koerier* 23-08-1933, berichten betreffende het handelsregister door de Kamer van Koophandel en fabrieken voor de Mijnstreek. In 1941 zou een Gerard Joseph (Jos.) Sieben op het perceel aan de Geerstraat te Heerlen, sectie D 4454, een kalklesserij hebben opgericht, waarin 3 personen werk zouden vinden. RhH, Archief Gemeente Heerlen, archiefnr. 016, Hinderwetvergunningen (HW), inv. nr. 2834. In 1946 zou een kalkmolen te Heerlen worden geplaatst. HW inv. nr. 2835.
29. *Limburgsch Dagblad* 22-12-1933.
30. *Limburger Koerier* 31-12-1937.
31. OV, voorlopig inv. nr. 2133.
32. *Limburgsch Dagblad* 13-10-1969.
33. OV, voorlopig inv. nr. 2131.
34. Idem.
35. Idem.
36. *Limburgsch Dagblad* 01-10-1946; 18-02-1950; 08-10-1952; 07-05-1955.
37. *Limburgsch Dagblad* 14-11-1947.
38. *Limburgsch Dagblad* 05-05-1954; 11-06-1955.
39. AV, inv. nr. 1418.
40. AV, inv. nrs. 1418, 1420.
41. *De Limburger* 16-09-1959.
42. *Limburgsch Dagblad* 13-10-1969; voor het burgemeesterschap zie ook RhH T 204, Inventaris van de archieven der gemeente Voerendaal (1893) 1951-1981 (1983), inleiding.
43. *Limburgsch Dagblad* 27-06-1980; RhH, archiefnr. 353 Collectie rouwbrieven, 1900 - heden.
44. Zie mijn eerdere artikel in *Het Land van Herle* 62 (2012), 74.
45. Idem, en *Land van Herle* 63 (2013), 31 (foto).
46. OV, voorlopig inv. nrs. 1270, 38.
47. OV, voorlopig inv. nr. 38.
48. OV, voorlopig inv. nr. 2120. In een slecht leesbare onderhandse akte uit 1917 kan men mogelijk lezen "Zuid Limburgsche Kalkfabriek voorheen gebrs. Klinders", OV voorlopig inv. nr. 3084.
49. *Limburgsch Dagblad* 04-07-1936.
50. Idem 21-11-1936.
51. OV, voorlopig inv. nr. 2445H; bidprentje: <http://genealogie.dannypeeters.nl/bidprentjes/OVerzicht/p/3702>.
52. OV, voorlopig inv. nr. 2134c.
53. *Limburgsch Dagblad* 07-07-1941; 08-07-1941; 20-11-1945; 14-02-1951; 01-09-1952; 02-10-1954.
54. *LimburgschDagblad* 02-10-1954.
55. HW 716.
56. OV, voorlopig inv. nrs. 2445H; 2446, 2133.
57. OV, voorlopig inv. nr. 2445H.
58. Zie ook mijn eerdere artikel in *Het Land van Herle* 62 (2012), 73.
59. Idem.
60. *Limburgsch Dagblad* 26-03-1931; *Limburger Koerier* 31-12-1932, 30-12-1933.
61. OV, voorlopig inv. nr. 2131.
62. Betreft hoogstwaarschijnlijk Caspar Melchior Balthasar Senden 1885-1961; RhH, archiefnr. 352-S Collectie bidprentjes, letter S, ca. 1800-heden.
63. OV, voorlopig inv. nrs. 2742, 2759.
64. Minuutplan Voerendaal, sectie C Ubachsberg, 2^e blad. Geraadpleegd op www.wiewaswaar.nl.
65. AV, inv. nr. 714.
66. *Limburgsch Dagblad* 23-02-1952.
67. AV, inv. nr. 406.
68. De Witsberg lag tegen de grens van Heerlen, begrensd door de Witsbergweg, ten oosten van de Putberg; vgl. Minuutplan Voerendaal, sectie C Ubachsberg, 1^e blad, sectie no. 431; Minuutplan Heerlen, sectie F blad 2, Vruschenbroek. Geraadpleegd op www.wiewaswaar.nl.
69. OV, voorlopig inv. nr. 2744; RhH Archief Gemeente Heerlen 1913-1918, archiefnr. 015, inv. nr. 50, volgnummer 3195.
70. OV, voorlopig inv. nr. 2755.
71. Het is (nog) niet duidelijk, aan welke bergen deze bedrijven gevestigd waren.
72. OV, voorlopige inv. nrs. 2740, 2748, 2759.
73. OV, voorlopig inv. nr. 2120; ofwel de vergunning was vervallen, ofwel de exploitatie van de oven was beëindigd.
74. *Limburgsch Dagblad* 11-08-1947.
75. *Limburger Koerier* 31-10-1928; *Leeuwarder Nieuwsblad*, 31-10-1928.
76. Foto van een groeve aldaar zie: *Mijnnummer* 1937, 49.
77. OV, voorlopig inv. nr. 2757.
78. OV, voorlopig inv. nr. 2737.
79. OV, voorlopige inv. nr. 2129, 2120.
80. OV, voorlopige inv. nr. 2745, 2740.
81. OV, voorlopige inv. nrs. 2740, 2753, 2759, 2129, 2120; of de vergunning was vervallen, oftewel de exploitatie van de oven was beëindigd.
82. OV, voorlopige inv. nrs. 2732, 2759, 38, 3084.
83. OV, voorlopig inv. nr. 2758; *Algemeen Handelsblad* 07-01-1917; *Nieuwsblad van het Noorden* 10-07-1917, 26-07-1917.
84. OV, voorlopige inv. nrs. 2735 (F. Frederiks); 2120, 3084 (Frederiks sr.).
85. Kadaster Voerendaal, detail minuutplan, Ubachsberg sectie C, blad 1.
86. Peters P.J.M., Kastelen en leengoederen in Heerlen, in: *Heerlen als mijn- en industriestad* [Heerlen 1933], 35-46; NRC 07-07-1926.
87. Deze berg ligt tegenover de gelijknamige hoeve aan de overzijde van de Daelsweg, grenzend aan de Geulkerberg, zie kadasterkaart Voerendaal, minuutplan sectie C Ubachsberg blad 1.
88. Minuutplan Voerendaal, Ubachsberg sectie C, blad 1. De percelen 380-390 waren ook van hem. De la Haije was toen eigenaar van hoeve De Daal. Foto van de gerestaureerde oven grenzend aan de Daelsweg in *Het Land van Herle* 2012, 75; waarbij het zetduiveltje parten heeft gespeeld, men dient in plaats van "Putberg" "Daalsberg" te lezen.
89. Detail minuutplan Voerendaal, Ubachsberg sectie C, blad 1; de percelen, sectienummers 380-390 waren ook zijn eigendom.
90. *Algemeen Handelsblad* 27-06-1917.
91. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 23-07-1917; OV, voorlopig inv. nr. 2129.
92. OV, voorlopig inv. nr. 2760, potloodaantekening.
93. De families Rouwette en Kerckhoffs waren door huwelijksband verwant; de familie Kerkhofs en Rouwette-Kerkhofs waren eigenaar van hoeve de Dael, zie Peters, P.J.M., *Wandelingen in en om Heerlen, met geschiedkundige aantekeningen*, [Heerlen, z.d.], 118.
94. OV, voorlopig inv. nr. 2760.
95. OV, voorlopig inv. nrs. 2759, 2731.
96. OV, voorlopig inv. nr. 2120.
97. *Het Land van Herle* 2013, 25; OV, voorlopig inv. nr. 3084.
98. OV, voorlopig inv. nrs. 2445 H, 2133.
99. OV, voorlopig inv. nrs. 2740, 2750.
100. Kadaster Voerendaal; minuutplan sectie B Kunraad, blad 1. Nummer 231 betreft de Welterberg, nummer 230 'aan Kleen Wegsken'. Zie ook minuutplan Kunraad sectie B blad 3, gebied tussen het Mastbroek en Klein Weegsken.
101. Rummelen van F.H., Verslag van de geologische excursie op 31 Augustus 1926, in: *Natuurhistorisch Maandblad* jaargang 15 (1926), 107-110.
102. *Limburgsch Dagblad* 04-05-1984.
103. Lemmerling H.W.A., *Oet vreuger joare, deel 2. Volksleven en volkscultuur in en om het mergelland*. [Oirsbeek 1978], 42.
104. Rummelen van F.H., Verslag van de geologische excursie op 31 Augustus 1926.
105. Kadasterkaart Voerendaal, minuutplan sectie C Ubachsberg 1^e blad, nummers 137-165. Zie ook <http://www.gahetna.nl>, Ministerie van Justitie: Centraal Archief Vennootschappen, NV-dossiers (niet openbaar).

... NELLEKE, EE HEËLESJ MEËDJE ...

LEVEN EN WERKEN VAN PETRONELLA MANS-NIEUWHOF

Door Wim Nolten*

Zoals veel andere vrouwen van haar leeftijd staat 'Nelleke' model voor een generatie die streng werd opgevoed. Zij werd grootgebracht met alle deugden, normen en waarden die een 'jongedame' toentertijd 'betaamden'. Na gedegen onderwijs en studie volgde een lang werkzaam leven, en eerst na pensionering een kommervrij bestaan. Veel leeftijdgenoten zullen zich in haar herkennen en gelijksoortige ervaringen, met name in WO II, hebben opgedaan.

Nel Mans-Nieuwhof op 85-jarige leeftijd
(Foto: Joep Mans)

Op 11 december 2011 overleed op ruim 88-jarige leeftijd Petronella 'Nelleke' Mans, geborene Nieuwhof. Zij werd in 1923 geboren te Maastricht, aan de Tongerseweg 142. Zij woonde later ook nog een tijdje aan de Cannerweg 113. Daarna werkte zij haar leven lang te Heerlen. Zij woonde daar eerst in het Bakkerveld en sinds 1974 op de Heksenberg. Door toeval kwam zij ook te overlijden in Maastricht/Heugem, maar op haar eigen verzoek begraven te Heerlerheide bij haar man Victor Mans en zus Betsie Nieuwhof.

Zoals elk jong meisje in die tijd ging Nel eerst naar de lagere school en daarna naar de R.K. Huishoud- en Industrieschool, aan de Gasthuisstraat 26 te Heerlen onder leiding van Zuster Theresina der Franciscanessen. Stammend uit een katholieke familie, scoorde zij daar in het jaar 1938/39 voor godsdienst een 9½! Op 15-jarige leeftijd verkreeg zij haar Bewijs van Nederlandschap, afgegeven door de burgemeester van Heerlen op 28 september 1938. Dit had zij nodig voor haar latere werkzaamheden. Getuigschriften uit haar werkzame leven geven blijk van een uitzonderlijk geliefde werkneemster.¹ Gedurende WO II werkte zij van april 1940 tot november 1941 bij Gust. Alberts, Geleenstraat 19 en bestierde zij niet alleen de winkel, maar verzorgde zij tevens vier kleine kleuters tot grote tevredenheid van haar werkgever. Reeds voor, en met een korte onderbreking bij voornoemde Alberts, tijdens WO II was zij in betrekking bij V&D, gelegen aan de Markt, hoek Geleenstraat als 1^e verkoopster. Zij werkte daar van 17 november 1941 tot 1 september 1947. Tijdens deze moeilijke periode slaagde zij in juni 1944 voor haar diploma Algemene Handelskennis, ingesteld door de drie Nederlandse middenstandsbonden, met een 7½ als gemiddelde. Hierna nam zij op eigen verzoek ontslag. Alsof dit nog niet genoeg was, behaalde zij in 1952 het brevet A voor de Textielhandel, waarbij zij vrijstelling genoot voor het mondeling gedeelte. In 1953 volgde een brevet onder- en babygoed en in 1954 dat voor dames- en meisjesbovenkleding.

Bij haar volgende werkgever, Tilly Grummer, Bongerd 12, vanaf 1 september 1947 tot aan 31 oktober 1955, was zij werkzaam als cheffin verkoopster. In haar getuigschrift na afloop van deze dienstbetrekking stond: 'Voor iedere verantwoordelijke betrekking kan ik haar met volle overtuiging aanbevelen', w.g. F. Bovens. In 1956 haalde zij nog het brevet Stukgoederen en Huishoudgoed binnen. Enige jaren later, in 1961, solliciteerde zij naar de functie van examinatrice bij de Stichting Vakexamens in de Textielhandel op grond van haar ervaring, deskundigheid en mensenkennis. Helaas ging deze functie niet door. Wat wel doorging was de aanschaf van een heuse DAF de Luxe voor de prijs van fl. 5525,- inclusief 10 rijlessen in 1966. Voor die tijd toch zeker een luxe! In 1975 kwam zij ook nog in bezit van een diploma voor chiropodie.

In haar laatste betrekking bij Schunck werkte zij van 1955 tot aan haar pensionering in 1988. Hier was de stoffenafdeling haar grote passie en met heel veel gevoel voor verantwoordelijkheid bediende zij daar jarenlang haar cliënteel. In die tijd floreerde dit bedrijf enorm en niet alleen vanwege de verkoop van mijnkleding, maar ook vanwege het feit dat het een 'dure' zaak was. Samenvattend was zij werkzaam bij zaken die in het Heerlen van toen te goeder naam en faam bekend stonden.

'Nel' zelf stamde uit een groot katholiek gezin en bleef zelf kinderloos, maar ze werd een liefdevolle (stief- en pleeg-) moeder van een grote schare kinderen, klein- en zelfs achterkleinkinderen en daarnaast ook nog van *andermans* kinderen. Zij en haar man bezaten een rotsvast vertrouwen en een sterke katholieke overtuiging. Dit geloof brachten zij in het klooster Mamelis bij Vijlen lang geleden eens tot uitdrukking door middel van een retraite-week. Breien en haken waren een grote hobby van haar, evenals het maken van verre reizen, onder andere naar Israël, Canada en de USA. In dit laatste land woont nu nog steeds familie. De ontberingen in W.O. II waren ook aan haar deur niet voorbij gegaan. Alle spullen werden door haar liefdevol onderhouden en foto's gekoesterd. Een schilderij van haar vader had altijd een ereplaats in haar huis.

Je kon geen betere tafelgast hebben: 'ee good verke vrit al' was dan haar steevaste uitdrukking.² Ongeacht het gerecht, warm of koud, alles ging er met smaak in. Kaartspelen, uiteraard met een likeurtje erbij, ontlokte bij een van de kinderen eens de uitspraak: 'Ja, ja, alles wat God verboden heeft!..'

Als hommage aan deze karaktervolle vrouw, volgt hieronder haar afstamming uit grotendeels Friese voorouders.

Haar kwartierstaat:

1. NIEUWHOF Petronella Maria Gerardina (Nel) geb. 25.4.1923 Maastricht/Tongerseweg, ovl. 11.12.2011 Maastricht/Heugem, gehuwd 24.10.1974 Heerlen
MANS Victor Egide Jozef geb. 25.10.1913 Heerlen, ovl. 25.8.1989 Heerlen.³
Bij de geboorte van Petronella trad de moeder van haar latere echtgenoot op als vroedvrouw.⁴

Graf Heerlerheide (Foto Wim Nolten)

Haar ouders en het ouderlijk gezin:

2. NIEUWHOF Benedictus Henricus (Henk) geb. 16.3.1884 Sneek, ovl. 10.12.1948 Heerlen, tr. 8.8.1908 Hilversum; *wonende aan het Melkpad aldaar.*
3. BROUWER Hermina Catharina geb. 16.2.1884 Hilversum, ovl. 9.1.1961 Heerlen.⁵

In 1948 overleed te Heerlen Benedictus Henricus, roepnaam Henk, Nieuwhof in zijn hoedanigheid van oudpenningmeester van de Rooms Katholieke Mijnwerkersbond. Geboortig vanuit Friesland en stammend uit een groot katholiek gezin, met hierin diverse religieuzen, stichtte hij later een gezin waaruit eveneens meerdere kinderen in de geestelijke stand traden. Zijn militaire dienstplicht vervulde hij in Amsterdam. Eerst wonende aldaar, later in Nijmegen, Amsterdam, Meerssen, Hoensbroek, Maastricht, Respectievelijk aan de Ambachtstraat 23, en per 15 mei 1922 Tongerseweg 142, en per 4 februari 1924 aan de Cannerweg 113.⁶ Uiteindelijk op 25 november 1929 als 'vrijgestelde van de bond', uitgeschreven naar Heerlen, samen met ene Joseph Gies, wonende in de Dr. Jaegerstraat 39. In Nijmegen oefende hij het beroep van

gasfitter/loodgieter uit en hier werden ook de eerste twee kinderen geboren.⁷ Tussen 1914 en 1915 komt het gezin naar Meerssen. In verband met de mobilisatie verbleef hij toentertijd in Amsterdam. Aldaar kreeg hij een telegram dat hij vader geworden was, er stond echter niet bij van een dochter of zoon!

Van 1918 tot april 1946 blijft hij in dienst van de CMB en later komt hij bij de NKMB. In 1924 is hij Districtsleider van de Christelijke Mijnwerkersbond, en in die functie legt hij een verklaring af in verband met een voorgestelde loonmatiging voor mijnwerkers: *'tegenvoorstellen van de vakorganisatie zijn niet te verwachten, wijl de organisatie geen loonswijziging heeft gevraagd'*⁸ In 1926 wordt de Christelijke Mijnwerkersbond officieel vermeld als de Nederlandsche Katholieke Mijnwerkers Bond (NKMB met als patrones de Heilige Barbara.⁹ Op 29 november 1929 kwam het gezin in Heerlen wonen: *Nieuwhof B.H., vrijgesteld Chr(istelijke) Mijnwerkersbond.*¹⁰ Samen met voorzitter Frans Dohmen, secretaris Hans (Hens) Palmen, en hijzelf als (bonds)penningmeester, vormden zij toen het dagelijks bestuur (DB) van deze R.K. Mijnwerkersbond. De NKMB zetelde in 'Ons Thuis', dit was het voormalige hotel Terminus gelegen aan de Parallelweg en daarna in de nieuwbouw aan de Schinkelstraat. Bij mijn weten zetelden zij ook in een oud pand op de hoek van de Stations- en Geerstraat, naast de oude muziekschool die iets terug lag. Dit was het Bondskantoor van de Nederlandse Rooms Katholieke Mijnwerkersbond op het adres Stationsstraat 58 en 18A.¹¹ In september 1944, Henk was reeds met pensioen, deed men een beroep op hem om de functie van bondspenningmeester weer op zich te nemen gezien de oorlogsomstandigheden.

In april 1946 bleek dit niet echter meer uitvoerbaar wegens ziekte. Van Henk's overlijden werd aangifte gedaan door zoon Henricus Petrus, ambtenaar der Staatsmijnen. Ten tijde van zijn overlijden was hij al ruim drie jaar ziek.¹² In 'De Mijnwerker' werd, naast een foto, ook een 'In Memoriam' geplaatst.¹³ Bij het Bondbestuur werd op de aankondiging van zijn dood met potlood vermeld: *'jacquet en hoge hoed gewenst'*. Een bevriende collega uit Hasselt voegde er een persoonlijke afscheidsgroet bij.¹⁴ In de lokale pers werden meerdere bijdragen aan zijn persoon gewijd. Bij zijn heengaan vertelde collega Jos. Pelzer over hem: *'...een edel en goed mens, een van de oudere garde uit de katholieke mijnwerkersvakbeweging, die zich voor de mijnwerkers in het bijzonder en voor de Mijnstreek in het algemeen, zeer vele en goede diensten heeft verworven. Ik heb hem gekend als voorzitter afdeling Hoensbroek, als buitenpropagandist en als penningmeester.'*¹⁵ Als zijn opvolger werd in 1946 Jac. Goebbels aangesteld, die in 1962 overleed.¹⁶

Uit dit huwelijk:

1. Jan Hendricus Benedictus geb. 29.6.1909 Nijmegen, ovl. 19.8.1984 Nijmegen/ Berchmanium, Houtlaan 75. *Intrede Sociëteit (S.J.) op 7 september 1928; Priesterwijding 30 april 1941 Valkenburg/Ignatius College. (Pand afgebroken) 1^e H.Mis op 11 mei 1941 Heerlen/Pancratiuskerk; begraven Jonkerbos Nijmegen. Waarschuwing: Dezer dagen schijnt men aan de huizen in de omgeving Bekkerveld prentbriefkaarten te hebben verkocht, met de mededeeling dat dit 'voor pater Nieuwhof' zou zijn. Men verzocht ons mede te delen, dat de familie van een en ander niets afweet, en dat eenig wantrouwen ten aanzien van dezen kaartenverkoop niet misplaatst is.'*¹⁷
2. Barbara Maria (Betsy) geb. 5.11.1910 Nijmegen, thuiscoupeuse, ongehuwd, ovl. 6.7.2003 Heerlen; *Begraven bij zus Nel en zwager Victor op Heerlerheide.*
3. Wilhelmina Bernardina Maria geb. 22.7.1911 Amsterdam, ovl. 17.3.1925 A'dam.
4. Kiek geb. 12.7.1912 Amsterdam, ovl. 10.10.1995 Heerlen, gehuwd GEURTS Jan Geb. 24.12.1918 Venray, ovl. 15.10.1989 Sittard.
5. Mien geb. 17.5.1915 Meerssen, ovl. 24.4.2002 Rijckholt; *begraven kerkhof aldaar. Zuster Benedicto, geprofest 21 mei 1940 Maastricht/Onder de Bogen; diëtiste-lerares/kokkin te Nijmegen in het St.Canisius ziekenhuis; werkzaam te Wageningen en later in Roermond aan de huishoudschool.*
6. Henricus Petrus (Henk) geb. 14.3.1917 Hoensbroek, ovl. 15.7.1986 Heerlen, gehuwd 1.5.1944 Heerlen De GROOT Elisabeth Anna Adriana (Lies) geb. 17.4.1915 Heerlen, ovl. 6.8.1988 Heerlen; *mijnwerker Emma Hoensbroek; eerst wonende te Welten, later in de 'Oostenrijkse woning' aan de Jupiterstraat in Treebeek. Uit dit huwelijk: Ben Nieuwhof geb. 27.3.1945 Heerlen, ovl. 5.5.1966 Heerlen.*
7. Margaretha (Greet) geb. 3.5.1920 Hoensbroek, ovl. 2006 Heerlen, gehuwd Van den ENDE Ton.
8. Coenraad (Coen) geb. 19.9.1921 Maastricht, ovl. 23.12.1985 Heerlen, gehuwd REUL Mariet geb. 9.7.1916 Hoensbroek.
9. Petronella Maria Gerardina (Nel) geb. 25.4.1923 Maastricht = 1.

10. Cornelius Wilhelmus (Cees) geb. 1.7.1930 Heerlen, ovl. 17.8.1977 Wichita/USA, gehuwd KERLEN Cornelia Engelbertha (Judy) geb. 8.1.1930 Probolinggo (N-I), ovl. 10.8.2006 Sedgwick County Kansas/USA; *Hij emigreerde in 1950 naar de USA, en kwam in 1952 terug. In 1958 weer naar Amerika/Wichita en werkzaam in het St.Francis Hospital als administrateur.*¹⁸

Haar grootouders:

4. NIEUWHOF Jan geb. 22.8.1851 Sneek, ovl. 27.12.1912 Amsterdam, ondertrouw 9.6.; gehuwd 19.6.1879 Leeuwarden.
5. MOHRMANN Maria Anna Elisabeth geb. 29.4.1855 Leeuwarden, ovl. 2.3.1923 Hoensbroek; *Op haar bisprentje abusievelijk Morhmann.*
Uit dit huwelijk:
 1. Helena Maia (Leen geb.) 18.12.1879 Sneek
 2. Peter Benedictus (Piet) geb. 30.4.1881 Sneek, ovl. 15.12.1918 Hoensbroek, gehuwd van LINGEN Christina Maria (Stien) geb. Sneek, ovl. 18.1.1849 Amsterdam.
 3. Margaretha Alida geb. 11.11.1882 Sneek, ovl. 16.11.1885 Sneek.
 4. Benedictus Henricus geb. 16.3.1884 Sneek, gehuwd BROUWER Herman.
 5. Coenraad (Coen) geb. 5.10.1885 Sneek, ovl. 23.12.1952 Amstelveen, gehuwd VEERKAMP Johanna Maria (Truus) geb. 22.5.1886 Nieuwer-Amstel, ovl. 18.3.1955 Hilversum; *hij was eigenaar van een speelgoedwinkel.*
 6. Margaretha Aleida geb. 13.7.1887 Sneek.
 7. Andreas Conradus geb. 26.2.1889 Sneek, ovl. 20.7.1889 Sneek.
 8. Andreas Conradus Joseph (Dries) geb. 6.8.1890 Sneek, ovl. 9.5.1924 Tilburg *Eerwaarde broeder Joachim; ovl in het 1^e jaar in de Cisterciënser Abdij aldaar.*
 9. Petronella Maria (Nelly) geb. 26.8.1891 Sneek, ovl. 21.6.1938 Maastricht. *Eerw. zuster Seraphine; Religieuse der Congregatie van den H. Carolus Borromeus te Maastricht in het Moederhuis Onder de Bogen 1, werkzaam in de verpleging.*
 10. Gerardus Johannes (Gerard) geb. 22.1.1896 Amsterdam, ovl. 25.6.1966 Geleen, gehuwd Van MEGEN Maria (Nel) geb. 14.3.1899 Millingen, ovl. 22.10.1988 Geleen.
 11. Margaretha Aleida (Greet) geb. 13.6.1897 Amsterdam, tr. SONTROP Theodoor Johannes geb. 23.11.1896 Jutphaas, ovl. 13.8.1960 Nijmegen; *werknemer firma Stiels te Heerlen.*
 12. Maria Christina (Mariet) geb. 27.12.1898 Amsterdam, ovl. 14.4.1973 Zwolle. *Eerwaarde zuster Cherubina; gedurende haar hele leven kleuteronderwijzeres.*
6. BROUWER Hendrikus geb. 9.10.1847 Hilversum, ovl. 3.8.1905 Hilversum, gehuwd (1) REIJN Wilma; gehuwd (2) 16.5.1883 Naarden.
7. GIES Barbara Maria Anna geb. 12.8.1855 Naarden, ovl. 7.7.1923 Oud Vroenhoven; *tijdens bezoek aan de Heiligdomsvaart te Maastricht ten gevolge van de hittegolf!*

Haar overgrootouders:

8. NIEUWHOF Petrus geb. 19.5.1819 Sneek, ovl. 10.5.1901 Sneek, 81 jaar, gehuwd (1) 22.5.1842 Leeuwarden.
9. De VRIES Wapkje Siebrens geb. 16.3.1815 Leeuwarden, ovl. 11.9.1875 Muiden.
10. MOHRMANN Benedictus Hendrikus geb. 13.7.1829 Leeuwarden, ovl. 22.8.1865 Leeuwarden, gehuwd 22.4.1854 Brussel (B).
11. MAINTZ Theresia Helena Hubertina geb. 2.3.1825 Aken (D), ovl. 29.12.1902 Amsterdam.
12. BROUWER Antonius geb. 18.7.1827 Nijkerk, ovl. 4.7.1908 Hilversum, *kunstschilder; President v.d. Bijzonderen Raad der Vereeniging v.d.H.Vincentius a Paulo, Regent v.h. St.Anna-Gesticht; Vice-President der St.Joseph-Jongelingen Vereeniging;* gehuwd 1.5.1846 Hilversum.
13. v.der HEIJDEN Cornelia Joanna geb. 10.9.1836 Hilversum, ovl. 11.1.1920 Loenen.
14. GIES Johan Georg geb. 1.10.1819 Naarden, gehuwd 20.9.1854 Naarden.
15. BISSCHOP Willemine Catharine geb. --.1827 Groningen, *ovl na 1827.*

Haar betovergrootouders:

16. NIEUWHOF Jan Pieters geb. ca. 1778, ovl. 3.11.1851 Sneek, ondertrouw 13.5.; gehuwd 28.5.1797 Sneek.
17. GOUDSMIT Hendrika Gerrits (Hendrikje) ged. 14.8.1775 Sneek.
18. De VRIES Siebren Klases geb./ged. Rauwerderhen, ovl. 11.2.1847 Leeuwarden.
19. LUBBERINGS Grietje ged. 11.10.1783 Leeuwarden, ovl. 24.4.1858 Sneek.
20. MOHRMANN Johann Coenraad Anton ged. 19.4.1786 Mettingen/Westfalen (D), ovl. 19.7.1870 Leeuwarden, gehuwd (3) 20.3.1820 Leeuwarden.
21. HEEGER A.M.Elisabeth ged. 20.11.1797 Mettingen, ovl. 18.2.1869 Leeuwarden.
22. MAINTZ Andreas.
23. ZANDER Elisabeth.
24. BROUWER Barend ged. 25.10.1792 Utrecht, ovl. 5.3.1880 Utrecht, gehuwd 25.7.1826 Hilversum.
25. KOELMAN Gerritje/Gerada ged. 29.3.1790 Hilversum, ovl. 27.4.1863 Hilversum.
28. GIES Johannes, ovl. 14.4.1827 Naarden, gehuwd voor 1803.
29. Le HAYE Helen ged. ca. 1735, ovl. na 1824.
30. BISSCHOP Jospheh.
31. van DALEN Barbara.

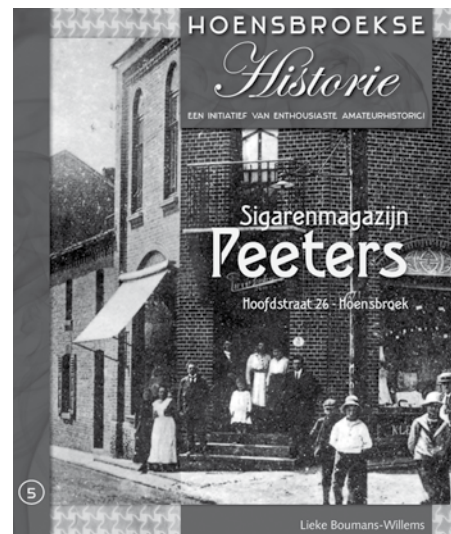
* Wim Nolten is lid van de redactie van Het Land van Herle en beoefenaar van de regiogeschiedenis.

Noten:

1. Documenten uit de persoonlijke nalatenschap van Petronella (Nel) Mans-Nieuwhof.
2. *Woad Book Heëlesj Hollendsj vuur Heële en umsjtreëke*, Veldeke december 2000.
3. Victor Mans, *Genealogie Mans*, Heerlen 13 oktober 1984, 70, 109.
4. Engelen Henriette Theodora Gertrud geb. 15.2.1887 Maastricht, ovl. 7.12.1959 Maastricht, vroed- vrouw, gehuwd 16.11.1911 Vaals Mans Egidius Jozef geb. 30.7.1883 Vaals, ovl 5.2.1963 Maastricht, vakbondsman. Nog een parallel: Henk Nieuwhof heeft met zeer grote waarschijnlijkheid contact gehad met Egidius Mans, Hoofdbestuurder van de Transportarbeidersbond, de vader van zijn latere schoon- zoon Victor Mans. Vriendelijke mededeling van Cis en Joep Mans-Fijnaut, waarvoor mijn dank. De hier genoemde vroedvrouw H.T.G. Mans-Engelen staat ook in: *LvH 54* (2004) 1, 35 ...de oudste foto van Harrie Breuer...Zie fotocollectie Rijckheyt 11123.
5. Overlijdensadvertentie in de *Volkskrant* van 10 januari 1966.
6. RHCL, Bev.Reg. Maastricht 1920-1928 Gezinskaarten 1149; ibidem Woningregister fiche 1952
7. Interview met Nel Mans-Nieuwhof, jongste dochter, op 15 mei 2003.
8. L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse Steenkolenmijnen, 1900-1940*. [Assen/ Maastricht 1986], 367; *Het Zuiden* 9 september 1924.
9. St. Barbara is de patrones van de tunnelbouwers, maar werd door de mijnwerkersbond overgenomen.
10. *Adresboek voor Heerlen en Omgeving* 1933, 134.
11. RHCL, Archief EAN_0065, Bondsbestuurders/propagandisten, inv.nr. 240, 1945-1956, blad 50.
12. SAH/Rijckheyt, BS, overlijden 1948 acte 650.
13. Vriendelijke mededeling van (oud) DSM archivaris Harry Strijkers, waarvoor mijn dank.
14. RHCL, Archief EAN_0065, Bondsbestuurders/propagandisten, inv.nr. 240, 1945-1956, blad 50/51.
15. *De Gazet van Limburg* 13 december 1948; voorheen ook als plaatsvervangend voorzitter.
16. *De Mijnwerker* 1961, 6/7 en 1962, 149 (Rijckheyt T 307 diverse jaargangen).
17. *Limburgsch Dagblad* 16 mei 1941, nr.116.
18. Uittreksel Amerikaanse krant: *Nieuwhof, 47, St. Francis Executive*.

AANGESTIPT ...

Door Koos Linders, Wim Nolten en Hans Thissen

Sigarenmagazijn Peeters, Hoofdstraat 26 Hoensbroek.

Door Lieke Boumans-Willems, [Hoensbroek 2014]. Deel 5 uit de serie *Hoensbroekse Historie*, 36 pg., geïll., ISBN-EAN: 978-90-820-188-4-4. Prijs € 7,50. Voor verkooppunten zie www.hoensbroeksehistorie.nl.

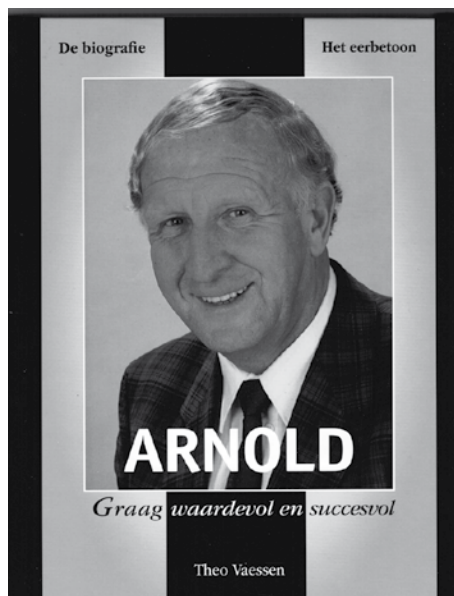
Mijn grootvader Johannes van der Leegte, die in de dertiger jaren van de vorige eeuw vanuit Holland naar Heerlen verhuisde om daar als politieagent te gaan werken als begeleider van explosieventransporten voor de mijnen, kan ik mij niet anders voorstellen dan met een dikke sigaar in de mond. Hij genoot ervan, toen mocht dat nog. Vrijwel alle mijnwerkers rookten en betrokken hun waar bij de vele tabakszaken in de Mijnstreek. Een

van die zaken was Sigarenmagazijn Peeters in Hoensbroek. Het team van 'Hoensbroekse Historie' heeft in de persoon van Lieke Boumans-Willems de geschiedenis van deze zaak te boek gesteld. De geschiedenis van deze tabakswinkel te Hoensbroek begint in 1928, wanneer Piet Peeters en Maria de Kanter, oorspronkelijk afkomstig uit Noord-Brabant, vanuit Heerlen naar Hoensbroek verhuizen. In de Nieuwstraat beginnen zij een sigarenzaak annex agentschap van de Limburger Koerier, die later wordt voortgezet in de Kouvenderstraat en vervolgens in de Hoofdstraat.

Behalve de uitgebreide historie van Sigarenmagazijn Peeters, komen tevens onderwerpen aan bod als tabak, leerlooiers in Noord-Brabant, de Limburger Koerier en het Limburgs Dagblad, de manufacturist Jan Pieter Beukers en de geschiedenis van het pand aan Hoofdstraat 26. Het verhaal wordt afgesloten met genealogische fragmenten van de familie Peeters-de Kanter en de gouden bruiloft van Piet en Maria.

Dit deel van 'Hoensbroekse Historie' vormt een 'petite histoire de famille', gekoppeld aan de rijke geschiedenis van de Mijnstreek. Hoewel er tegenwoordig geen Peeters meer in de zaak zit, heet de winkel toch nog steeds 'Tabakspeciaalzaak Peeters' als hommage aan dat verleden.

Zoals we mogen verwachten van het team van 'Hoensbroekse Historie' is ook dit deel smaakvol vormgegeven en rijkelijk geïllustreerd met veel voor de lezer van vandaag herkenbare foto's. De heel toegankelijke tekst biedt weer de nodige informatie over Hoensbroeks verleden. (KL)

ARNOLD Graag waardevol en succesvol

De biografie / Het erbetoon.

Door Theo Vaessen, [Heerlen 2014].
Verkrijgbaar bij Hendriks Mode, Schelsberg 88, Heerlen. Prijs € 10,- t.b.v. de Nierstichting.

Onlangs verscheen van de hand van voormalig (sport)journalist Theo Vaessen een biografie van Nol Hendriks, de Heerlense textielbaron. Hierin beschrijft Vaessen het levensverhaal van een 'hulpje van de groenteboer' tot aan oprichter van een textielimperium.

Het bevat het menselijke verhaal van een gedreven man met een goed gevoel voor zijn medemens en personeelsleden. Hij verwierf grote bekendheid met zijn bedrijf, zijn passie voor Roda J.C. en de duivensport. De auteur geeft een dieper inzicht achter de schermen van een harde, eerlijke en vooral integere man met een grote liefde voor zijn overleden echt-

genote, familie en vrienden. *Gewoon*, met een kopje koffie, kletsend met de klanten, loopt hij nog dagelijks door zijn bedrijf, heerlijk ... (WN)

Kalkbranderijen in Zuid-Limburg

Door Jan Nillissen, [Eys 2014], 93 pg.
Prijs € 17,50. Verkrijgbaar bij de Ned. Geologische Vereniging, afd. Limburg (www.geologischevereniging.nl/afdelingen/Limburg).

In het jaarboek 2013 van de Historische en Heemkundige Studies in en om het Geuldal verscheen van de hand van Jan (J.H.M.) Nillesen een 54 pagina's grote bijdrage "Zuid-Limburgse kalkbranderijen in de twintigste eeuw", een prettig leesbare verhandeling, verlichtigd met fraaie foto's.

Dé geschiedenis van de kalkindustrie in Zuid-Limburg schrijven, is een onmogelijke taak.

Hiervoor dienen alle relevante bronnen en literatuur te worden geraadpleegd. Voor gemeentelijke archieven betekent dat met name het raadplegen van de notulenboeken van burgemeester en wethouders, de gemeenteraad, de registers van ingekomen en uitgaande stukken en niet te vergeten het kadaster, hetgeen een arbeidsintensief werk is. Jan Nillesen is zich hiervan bewust geweest en zijn werk is dan ook verre van compleet.¹ De schrijver verantwoordt zich hiervoor in zijn werk!

Zijn boekwerk is een bundeling van datgene wat hij in de loop van zijn carrière al elders nauwgezet gepubliceerd heeft, algemene aanvullingen hierop, overige gegevens uit zijn jarenlang onderzoek en voorzien van, en dat is een grote verdienste, interviews met eigenaren van de kalkbranderijen en het afdrucken van foto's uit hun familiearchief. Zijn beroep van chemicus komt duidelijk naar voren in zijn beschrijving van het feitelijke branden van kalk.

Van sommige locaties worden wij uitgebreid geïnformeerd over het wel en wee van deze nijverheid, terwijl van anderen slechts basisgegevens verstrekt worden. Bij deze laatste kunnen we enkele kleine fouten aantreffen, hetgeen te maken heeft met het niet raadplegen van de juiste bronnen. Enkele voorbeeldjes hiervan:

- bij kasteel Haeren werden inderdaad Romeinse resten gevonden tijdens het graven naar kalksteen, doch dat duidde niet op een Romeinse kalkontginning terplekke, zoals de schrijver suggereert. Een restant van (mogelijke) Romeinse kalkontginning in verticale schachten bevindt zich te Meerssen onder de spoorbaan.
- Het rapport van Bongaerts over de kalkindustrie velde inderdaad een vernietigend oordeel over de levensvatbaarheid na de eerste wereldoorlog. Een onderzoek naar het lonend maken van de industrie werd noodzakelijk geacht, doch niet uitgevoerd, hetgeen niet vermeld wordt.
- Voor Voerendaal was de kalkindustrie volgens de gemeente van economisch belang: zij bood werkgelegenheid en genereerde belastinggeld. In o.a. het archief van Berden-Schunck, aanwezig bij Rijckheyt, treffen we hierover gegevens aan.

Het chemisch proces van kalkbranden is door Nillesen dusdanig uitvoerig beschreven, dat het nu nergens meer opnieuw gepubliceerd of overgeschreven hoeft te worden.

Het boek geeft een uitstekende aanzet voor heemkundeverenigingen in Zuid-Limburg om de historie van de in hun werkgebied aanwezige kalknijverheid uit de diepen.

Helaas zullen die dan Nillesens onderzoek in gemeentearchieven moeten herhalen. De bronnennotatie m.b.t. gemeentelijke archieven in het werk is ronduit slecht, waarvoor de schrijver zich zoals gezegd verantwoordt; het literatuuronderzoek is zeker niet volledig geweest, het archiefonderzoek evenmin, doch dit alles zij hem vergeven om eerder hierboven vermelde redenen.

Nillesen vermeldt terloops een publicatie over de kalkindustrie in het Land van Herle.

Onafhankelijk van elkaar vond en vindt onderzoek plaats naar de lokale kalkindustrie. Bezien we de in het Land van Herle verschenen artikelen en de te verschijnen artikelen dan blijkt, dat beide uitgaven elkaar perfect aanvullen, mede door hun (geheel verschillend) bronnengebruik.

Dit werk van Jan Nillesen zal een baanbrekend handvat blijven voor verder diepgravend onderzoek.

In 2014 verscheen van de hand van dezelfde schrijver het boekwerkje "Kalk-

branderijen in Zuid-Limburg. Studie naar de vele facetten van een verge-ten industrie”, een uitgave van de Nederlandse Geologische Vereniging afd. Limburg.

Het boekwerk telt 93 pagina's en de teksten zijn zoals de schrijver aangeeft, aangepast en uitgebreid; een aanmerkelijke verbetering. Van veel kalkbranderijen uit Voerendaal en het Geuldal treffen we, in tegenstelling tot zijn bijdrage in het eerder vermeld jaarboek, nu wel een gedetailleerde geschiedenis aan, vol feitenmateriaal en ruim voorzien van recente en oude foto's, terwijl van andere locaties de oude tekst integraal is overgenomen. Achterin het boek zijn topografische kaartjes in kleur afgedrukt, waarop de ligging van de besproken fabriekjes is aangegeven. Eveneens zijn gegevens uit recentere literatuur verwerkt.

Helaas zijn ook hier vele opmerkingen niet voorzien van een bronvermelding.² Gezien de korte tijdsperiode tussen beide publicaties is dit zeer wel verklaarbaar. Uit de tekst kan men opmaken dat wel gemeentearchieven zijn geraadpleegd, doch diepgaand onderzoek hiervan achterwege is gebleven. Ook hier heeft het Jan, zeker gezien zijn leeftijd, aan tijd ontbroken. Ook voor deze uitgave geldt dat nader onderzoek in gemeentearchieven, die van andere instellingen die bemoeienis hadden met de kalkontginning en andere bronnen; aanvullingen en correcties kunnen opleveren.

Het werk van deze gedreven amateurarcheoloog, docent, kalksteenpublicist sinds 1978 en bij velen bekend als excursieleider bij geologische wandelingen, zal desondanks een standaardwerk blijken en mag noch bij iedere heemkundevereniging in het kalkgebied, noch bij onze geologievrienden in de boekenkast ontbreken. Voor Jan moge dit werk zijn gewaardeerd levenswerk zijn. Chapeau! (HT)

1. Eind 2012, als ik mij niet vergis, bezocht de schrijver de studiezaal van Rijkshet. Hij was verrast; te horen dat ik eveneens bezig was met het schrijven over de kalkindustrie, hijzelf zou het onderhevige artikel schrijven. We hebben toen gepraat over kalkindustrie en het raadplegen van bronnen waarbij ik heb hem de tekst heb laten zien van mijn uitgebreid artikel, geschreven t.b.v. het Land van Herle, waarvan de gegevens grotendeels ontleend waren aan de gemeentearchieven van Voerendaal. Aangezien het Land van Herle voorzien is van een ruim aanbod aan artikelen, werd besloten het artikel op te splitsen en in verschillende jaargangen af te drukken.
2. Het eerste deel van het (vervolg)artikel 'Kalknijverheid in de Gemeente Voerendaal 1916-1969' staat in dit nummer. Er komt in een volgend nummer nog een vervolgartikel over de kalkwinning en -ovens van de Fa. Schunck. De daarin vermelde bronnen vullen een deel van de lacunes in het werk van Nillesen op.

COLOFON

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Fotoverantwoording: alle foto's zijn afkomstig uit de fotocollectie van Rijkshet in Heerlen, behalve de foto op p. 18. Deze is aangeleverd door de auteur via Erik de Graaf.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Tel. 045-5604582. E-mail: redactie@landvanherle.nl
web: www.landvanherle.nl
Bankrekening: ING 2069907

Bestuur: ing. K. van Nuys, voorzitter; mw. C. Hage-Enns Enns, secretaris, H. Otten, penningmeester, R. Braad, mr.ir. J. Smeets.
Redactie: R. Braad, hoofdredacteur; S. van Daal BA; drs. M. van Dijk; dr. F. Gerards; drs. K. Linders (eindredacteur); W. Nolten; A. Quaedackers; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs: Artikelen kunt u per post of liever per e-mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN 0166-2988
Jaargang 64

Verschijnt driemaandelijks. Abonnementen per jaar € 17,50 of € 16,50 per automatische incasso. Looptijd van een abonnement uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers nageleverd. Los nummer: € 5,- excl. portokosten.
Prijs van dit nummer: € 5,00

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems, Hoensbroek.
Druk: Schrijen-Lippertz

